

Маҳмуд ҳикоятиким, ажал оғир уйқусиға борғондин сўнгра Масъуднинг тушига кирди ва адолат айнин пайдо қилур учун анга пандлар берди ва насихат зилолидин анинг юзига бир сув урдиким, ани ғафлатуйқисидин сескандурди

Ешиттимки, Маҳмуди1 ғозийға даҳр
Чу жоми ҳаёт ичра ҳал қилди заҳр.

Қилиб «иржии» нағмасин истимоъ,
Ружуъ этти оламға айлаб видоъ.

Жаҳондин узар чоғда пайвандини
Валиаҳд этиб эрди фарзандини.

Чу ул айлади тарки дори фано,
Фирокида ўғлиға эрди ано.

Ҳамоно лақаб эрди Масъуд анга,
Кириб тушга бир кеча Маҳмуд анга,

Ўғулға ажаб навъ қилди зухур,
Бошидин-аёғиғача ғарқи нур.

Бўлуб турфа боғе анинг маскани,
Дема боғким, равзанинг гулшани.

Дамо-дам фузунроқ нишоти анинг,
Ошиб ҳар замон инбисоти анинг.

Зумурраддин оллида ҳавзеки, ақл
Келиб ожиз авсофин айларда нақл.

Мудававар келиб чархи ахзар киби,
Суви лавну таъм ичра кавсар киби.

Қироғида ул ҳавзнинг бир дарахт,
Солиб шоҳ уза соя андоқки бахт.

Қилиб паст тубо қадин пояси,
Ҳамул равза сахнин тутуб сояси.

Яна равзанинг сабзаси заъфарон,
Иси хасталар жисмидин заъфрон.

Тамошосидин кўзга ёруб чароғ,
Муаттар бўлуб атри бирла димоғ.

Кўруб шоҳ Масъуд бу турфа хол,
Ўпуб ер атосидин этти савол

Ки: «Султонлигинг ичра неттинг экин
Ки, бу навъ манзилга еттинг экин?»

Деди: «Ул замонким, жаҳондор эдим,
Адолат қилур фикрида бор эдим.

Чекар чоғда Ҳиндустонга сипоҳ,
Чу ул ноҳият бўлди оромгоҳ,

Дедим эмин ўлсун черикдин бу мулк,
Ситамга узотур иликдин бу мулк.

Мунодидин англаб бу ҳукмумни хайл,
Манга бўлди сайр айламак сори майл.

Қилиб беша тавфиға ҳар ён назар,
Ки, ногаҳ бир эл сори солдим гузар.

Жазира аро неча уйлук киши,
Келиб заъф ила ажз аларнинг иши,

Йиғочу қамишдин ясаб хонумон,
Ани сандалу зарҳал айлаб гумон.

Уй ичра гилем ўрнида бўрё,
Келиб боғу бўстон бузук қўрё.

Ўтар чоғда наззора айлаб муни,
Етишти қулоғимга мазлум уни.

Ҳамул ун била маркаб эттим равон,
Чу еттим, ажузе эди нотавон.

Бузуб қўресин черикчи кириб,
Уйидин неча шох ўтун ойириб,

Ўтунни уйидин чиқорғон замон,
Солиб тўбра ичра доғи сомон.

Яна бир аёғ ҳам олиб бадсигол
Ки, ул зарф бор эрди яшил сафол.

Буларни олиб золими тундхў,
Чиқарда йўлуқти манга рўбарў.

Жадал айлабон додхоҳи била,
Келиб ул ики-уч гувоҳи била.

Чу билдим анинг зулму яғмосини,
Иёсига қайтардим ашёсини.

Яна қўресини найбаст этиб,

Не айрилғонин борча пайваст этиб.

Дедим, боғлабон золим илгини руст,
Осиб бўғзидин ул уй оллида чуст.

Чу ашёсини олди золи нажанд,
Ҳамул дам сипаҳ сори сурдум саманд.

Мен этган замон тарки дори ғурур
Ки, бўлди мақомим бу дори сурур.

Ниҳоятсиз эрди гуноҳим менинг,
Бу иш бўлди охир паноҳим менинг.

Хитоб ўлди, к-ей осийи боргоҳ
Ки, умрунда қозғонмадинг жуз гуноҳ.

Неча ҳаддин ортуқ гунаҳкорсен,
Томуғ шуъласиға сазоворсен.

Ҳамул адким тутти сендин вужуд,
Гуноҳинг боғишланди буду набуд.

Вале ҳар не иш қилғонинг беғараз
Топибдур бу оламда бир-бир эваз.

Тузаттинг чу ул золға қўрё,
Йўқ эрди бу феълингда рўю риё.

Анинг муздидур бу риёзи бихишт,
Ели мушксо, гарди анбарсиришт.

Ики шох ўтунким, ани олди зол,
Ерур музди бу нахли тубо мисол.

Яшил зарфким, айладинг рад анга,
Еваздур бу ҳавзи зумуррад анга.

Етаклик сомонинки олди ажуз,
Еваздур анга заъфарон бирга юз.

Қатил этганинг золими шумни
Ки, қутқординг ул хаста мазлумни.

Анинг музди бўлди ҳаёти абад,
Мақосидга йўқ бу ҳаёт ичра ҳад.

Бу савдодин ар воқиф ўлса киши.
Қачон адлдин ўзга бўлғай иши.

Агар адл оламда тутмас вужуд,
Пушаймонлиғ этмас бу оламда суд.

Сангаким бу соат эрур дастрас,
Бу иш касбидин тинмоғил бир нафас.

Дамеким, шах ўз адлидин фард эрур,
Анга ул даме бедаво дард эрур.

Чу Масъуд уйғонди ул уйкудин,
Фароғат топиб хотири кайғудин.

Адолат тариқин шиор айлади,
Ато буйруғин ихтиёр айлади.

Қаю шахки адл этса Масъуддек,
Не тонг Ҳақ насиб этса Махмуддек.

XXII

ҲИКМАТ

Искандарнинг Арастудин саволи ул бобдаким, адолат натижаси не навъ ишлар бўла олғайким, ул натижа умидига киши ул йўлга қадам солғай ва Арастуға жаҳонкушойлик тили очилмоқ ва адл натижаси жаҳонгирлик эркинин собит қилмоқ ва одилға ул жаҳон саодати ҳам топилмоқ

Яна шоҳ Арастуға қилди хитоб
«Ки, эй донишойину ҳикматмаоб!

Шаҳеким эрур адлнинг жозими,
Не ишлар экин адлнинг лозими!»

Деди: «Шаҳки адл ўлса ойин анга,
Мусаххардурур дунёю дин анга.

Бу оламда бўлмоғлик офокгир,
Яна олам аҳлида жаннатсарир.

Бу олам олурни бурун шарҳ этай,
Яна ўзга оламға доғи етай.

Шаҳеким анга адл бунёд ўлур,
Натижа буким, мулки обод ўлур.

Чу мулк ўлди ободу халқи ғани,
Яқиндурки, маъмур ўлур махзани.

Чу махзанни бу навъ маъмур этар,
Сипоҳиға бешак мавожиб этар.

Сипоҳи қачон шахға толиб келур,
Адусиға, шак йўқки, ғолиб келур.

Қачон бир адусини паст айлади,
Анинг мулкини зердаст айлади.

Ики мулк афзун қилур қувватин,
Яна хасмининг синдурур шавкатин.

Бу тартиб ила чунки тарҳин солур,
Ажаб йўқ, агар даҳр мулкин олур.

Яна улки чун адли зоҳирдурур,
Бори қавм ила хайли шоқирдурур.

Сипоҳийси гар тиғ урар беадад,
Раият дуо бирла айлар мадад.

Қачон қилди минг хасми кинхоҳ ўқи,
Ярим кеча қилғонча бир оҳ ўқи.

Яна улки чун адл бўлмиш фани,
Аду хайли доғи тиларлар ани.

Раоёси тунлар илик очибон,
Сипоҳийси бориб анга қочибон.

Биров топса бир ишга мунча сабаб,
Жаҳонгир бўлмоғлиғи не ажаб?

Бу бир муддао чунки топти вуқуъ,
Яна бирга эмди қилойин шуруъ.

Биров Тенгрига илтижо келтуруб,
Чу адл амр қилмиш бажо келтуруб.

Олиб мулкидин ранжу фарсудалиқ,
Халойиққа еткургай осудалиқ.

Тааммул қилиб адлу эҳсонига,
Дуо қилса офоқ эли жонига.

Натижа мунга ғайри ғуфрон эмас,
Жазойи амал бўлмай имкон эмас.

Бу олам доғи бўлди, ул ҳам анга,
Ики кавн мулки мусаллам анга».

Чу хатм этти донои бисёрдон,
Жавобини топти шаҳи кордон.

Ҳаким айтуридин чу касб этти нафъ,
Бори шубҳаси кўнглидин бўлди рафъ.

XXIII

Искандар ишларининг тафсилени ижмол била дейилмак ва ул ижмолнинг мужмалотин тафсил қилмоқ ва Доронинг расули анга олтун байза тилай келиб, пўлод найзадек итик сўзлар жавоб топиб бормоқ ва ул синон ламъасининг барқи анинг хирмани сабриға ўт солмоқ ва кунжуд била гўй ва чавгон йибормаги ва Искандар ул чавгон била гўй уруб кунжудни қушлар термаги

Бу янглиғ деди мўбади нуктасанж¹,
Ки, тарих илмиға кўп чекти ранж.

Ки, чун қилди ул шоҳи навхоста,
Адолат била мулкин ораста.

Ҳаким, ўйлаким кўргузуб эрди йўл,
Адолат ҳавосин билиб эрди ул.

Ки, олам олурға бўлур мунтаҳи,
Бу сўз фикрида хотири оғаҳи.

Тааммул қилур эрди ҳаддин фузун,
Чекар эрди андиша торин узун.

Чу адлу шижоат анга ёр эди,
Яна рой ила ҳикмати бор эди.

Қуёшдек сипеҳр узра тортиб алам,
Юруб олди олам юзин якқалам.

Ул ишларки ул қилди офоқ аро,
Киши қилмади бу қуҳан тоқ аро.

Бу аъжубаларким анга берди даст,
Жаҳондорлар қадри топти шикаст.

Неким қилди ул деса, айтай, киши,
Туганмас ўқуб қарнлар ул иши.

Бори қилғонин демак осон эмас,
Деганга тугатмаклик имкон эмас.

Муносиб бу келдики ҳар ҳол ила,
Десам, аввал аҳволин ижмол ила

Ки, комим раво айламиш бўлғамен,
Ҳадисин адо айламиш бўлғамен.

Яна қиссасиға тааққул қилиб,
Таворихиға кўп тааммул қилиб.

Умурида улча ғаройибдурур

Ки, ул ишта кўпрак ажойибдурур.

Жудо айлабон кизб олойишин,
Анга айласам назм оройишин².

Ҳамоноки ул шоҳи давлатпаноҳ,
Бурун Рум тахтиҲаким бўлди шоҳ.

Муҳолифқа қасди ҳалок айлади
Ки, аъдодин ул ерни пок айлади.

Черик чекти андин сўнг истаб кушод,
Жаҳон ичра айларга фатҳи билод³.

Бурун тортибон разм учун тиғи кин,
Юруб айлади азми Мағриб замин⁴.

Қилиб Зангбор⁵ аҳлига чийралик,
Юди тиғ суйидин ул тийралик.

Яна бўлди Дороб била ҳамнабард
Ки, бадхоҳдин кўкка еткурди гард.

Яна мулк очмоқта қилмай даранг,
Юруб фатҳ қилди билоди Фаранг⁷.

Чу бўлди мутеъ анда бўлғон улус,
Қирим бирла фатҳ айлади Андалус⁸.

Ёниб Миср фатҳиға қилди ситез,
Сипеҳр они Миср узра этти азиз.

Кўруб табъи ул марзни ошно,
Қилиб анда Искандария бино.

Чу Зардушт⁹ дафъиға қилди ғулу,
Алар ўтиға тиғ ила урди сув.

Ироқи Ажам сори қилғач хиром,
Наво топти оҳангидин ул мақом.

Ироқи Арабға чу сурди саманд,
Қудумидин ўлди ул эл баҳраманд.

Яна айлади азми Шому Ҳалаб,
Насиб ўлди ул ерга кому тараб.

Яман сори чиқти нечукким Суҳайл¹⁰,
Ақиқ ўлғали тошлари қилди майл.

Ер ўпмакка чун Макка азми қилиб,
Қабули учун ул эшик очилиб.

Қилиб азм андин савоҳил сари,
Қўюб юз ажойиб мароҳил сари.

Яна айлабон Форс фатҳиға азм,
Муяссар бўлуб, айламай кину разм.

Очилғоч булар шоҳи фархундафол,
Саодат била қилди азми Шимол.

Чу мулк олғали даъбу хў разм этиб,
Таважжух била фатҳи Хоразм этиб.

Чекиб раъяти меҳри ишроқни,
Ёруқ айлабон Дашти Қифчоқни.

Чу бу ноҳиятдин инонтоб ўлуб,
Инонгири Сақсину Сақлоб ўлуб.

Чу озим бўлуб жониби Осу Рус,
Бўлуб юзлари ваҳмидин сандарус¹¹.

Тушуб Чаркасу Гуржа¹² сори йўли,
Бўлуб борча гуржию чаркас кули.

Шимол аҳлин эҳсонға ғарқ айлабон,
Таважжух қилиб азми Шарқ айлабон.

Чу манзил қилиб мулки Фархорни,
Кесиб ул гулистонда ҳар хорни.

Чу маъбар бўлуб Мовараннаҳр анга,
Ясолиб Самарқанддек шаҳр анга.

Чигил бирла Яғмодин айлаб убур,
Нечужким, чамандин сабову дабур¹³.

Юруб Чинға бўлғонда маснаднишин,
Камар боғлаб оллинда Хоқони Чин.

Яна Ҳинд сори қилиб турктоз,
Бўлуб Кед қуллуқ била чорасоз.

Бузуб Ҳинду Чин ичра бутхоналар,
Ясаб тоат аҳлиға кошонолар.

Чу рафъ айлабон куфр янглиғ уюб,
Бериб раҳнавардиға азми Жануб.

Ўтиб Синд ила Кечу Мукрон сори,
Ҳам андин қилиб азм Кирмон сори.

Хуросон ҳавосида топқач ҳаёт,
Ясаб анда шаҳре нечукким Ҳирот.

Сипоҳон сари дашт қилғонда тай,
Бино айлабон шаҳре андоқки Рай.

Чу фатҳ ўлди оламдағи марзу бум,
Кўнгул жамъ этиб айлади азми Рум.

Неча вақт ўлуб айш ила жомгир,
Кўнгул топмади анда оромгир.

Яна қатла оламни сайр айлади,
Мамоликда бунёди хайр айлади.

Ғариб ишларидинки йўқ анга ҳад,
Бири эрди яъжуж оллиға сад.

Масоҳат қилиб борча офоқни,
Не офоқким, чархи нуҳ тоқни.

Чу қилди масоҳат масолик аро,
Йиғоч этти таъйин мамолик аро¹⁴.

Танобеки, массоҳ қилди қулоч,
Қилиб ўн ики минг қари бир йиғоч¹⁵.

Анинг саъйидин топти бори сабил
Нишоне қачон бир йиғоч ўлса мил¹⁶.

Манозилда тарҳи работ айлади
Ки, андин мусофир нишон айлади.

Чу маъмурани тузди қилмай даранг,
Тенгиз майли қилди, нечукким наҳанг.

Су узра суруб бениҳоят кема,
Солиб анда бори кераклик нима.

Неча йил сув узра хиром айлади,
Жазойирда гоҳи мақом айлади.

Ҳақ эҳсонидин баҳри зохир аро,
Билодиким эрди жазойир аро.

Борин фатҳ қилди сув узра юруб,
Бирин чун олиб, илгарирак суруб.

Чу ер қолмади олмоғон суда ҳам,
Бу ишлар била бўлмай осуда ҳам.

Су мавжи киби изтироб айлади,

Муҳит ўргасиға шитоб айлади.

Чу бўлди ери нуқтагоҳи Муҳит,
Қуйи суву устун сипехри басит.

Қилиб сув тубин кўрмак андишае,
Ҳамул ҳикмат аҳли ясаб шишае.

Кириб шишаға ранжу ташвир ила,
Анинг оғзини беркитиб қир ила,

Танобеки, бўлғай неча минг қари,
Ешилган, келур чоғда дарё сари.

Бир учин қилиб шиша давриға руст,
Яна бир учин туттуруб элга чуст.

Бу янглиғ қилиб чўкти дарё қуйи,
Ани қаъриға чекти дарё суйи.

Ғаройибки дарёда бўлғай ниҳон.
Анга зоҳир ўлди жаҳон дар жаҳон.

Алардин раво айлабон комини,
Кема ичра қўйди яна гомини.

Ва лекин бу сўзда эрур ихтилоф,
Ерида демакдин эмасмен маоф.

Яна азм қилди қуруғлуққа бот,
Чиқиб айлади азми оби ҳаёт.

Қоронқуда айлаб ёруғлуқ талаб,
Ани топмайин қойтти хушқлаб.

Қуруғлуқ аро Хизр ўлуб раҳбари,
Тенгиз ичра Илёс эди ёвари.

Бу ишлар қилибким, киши қилмайин,
Кишидин бу навъ ишлар айтилмайин.

Валоят қилиб Тенгридин мултамас,
Нубувватқа доғи топиб дастрас.

Бўлуб онча давлат муяссар анга,
Яна онча кишвар мусаххар анга

Ки, сабтиға йўнса киши хомае,
Керактур рақам топса «Шаҳнома»е.

Ва лекин бу дафтарда гунжойиши,
Емас сиккудек борча оройиши.

Заруратдин алқисса ҳар ҳол ила,
Анинг қиссасин сурдум ижмол ила.

Адо бўлди ҳар байт аро дафтаре,
Ҳар уй ичра қилдим ниҳон кишваре.

Тамоми бу эрдикӣ, қилдим адо,
Вале эмди тавфиқ берса Худо,

Сунуб панжа куллий ише сори қўл,
Қилай назмким, асл бўлғай ҳамул:

Алардин бири эрди Доро иши
Ким, ул навъ иш ёд бермас киши.

Бу навъ эрди ул ким малик Файлакус
Ки, Рум аҳли эрди анга хокбўс.

Жаҳонхусрав ул чоғда Доро эди,
Анга шоҳлиғ ошкоро эди.

Каёнийлар ўрнида офоқгир,
Келиб пушт-барпушти соҳибсарир.

Умурида ойини Луҳросбий,
Сипоҳида қонуни Гуштосбий.

Бўлуб кўп Каёний иш ихдос анга,
Тегиб Баҳманий мулк мерос анга.

Жаҳонбонлиғ амрида Хусравнажод,
Ангачаки Кайхусраву Кайқубод.

Жаҳон мулкида мустақил подшоҳ,
Анга топшуруб шоҳлар тожу кох.

Мамоликда ҳар соҳиби тахту тож,
Анга етқуруб пешкаш, ё хирож.

Бири Файлакус эрди ул хайл аро,
Хирожини бергучи беможаро.

Хирож ул нимаким муқаррар эмиш,
Ҳамоноки минг байзаи зар эмиш.

Чу ул қилди дайри фанодин хиром,
Скандар анга бўлди қойим мақом.

Бор эрди чу мулк ўлди тайин анга,
Бу янглиғки шарҳ эттим ойин анга.

Ҳам аввалғи йил тортибон тиғи кин,
Қилиб Занг шоҳи била биғи кин.

Топиб тиғининг барқи чун иштиол,
Куюб занги андин нечукким зугол17.

Тўкуб эрди қон онча ул хайлдин
Ки, занг аҳли рухсори ул селдин,

Қаро доғлардек бўлуб ошкор,
Бўлуб ер юзи, ўйлаким лолазор.

Ики-уч йил ичра неча бўйла разм,
Қилиб эрди ул шоҳи фархунда азм

Ки, борида аьдоси манкуб эди,
Кириб илгига улча матлуб эди.

Бу фурсатда фатҳ айлаган марзу бум,
Бўлуб ики-уч ончаким мулки Рум.

Қилиб хайлин аьдоға андоқ далер
Ки, бўлғай кулон қасдида нарра шер.

Шукуҳи ошиб баҳри заххордин,
Ливоси ўтуб чархи даввордин.

Қилиб тиғи барқи жаҳонсўзлук,
Юзи машъали оламафрузлук.

Хаёли аро урмайин тобу печ,
Жаҳонгирлик фикридин ўзга ҳеч.

Не офокни ўзига кенг кўруб,
Не офокнинг шаҳларин тенг кўруб.

Атоси вафотидин уч йил ўтуб,
Иши лек ўн онча рифъат тутуб.

Бу уч йил аро кўнглига етмайин,
Хаёлиға балким хутур этмайин

Ки, Дороға бўлғай иши эҳтиёж,
Анга худ не этгайки, бергай хирож.

Бировким азалдиндурур рифъати,
Ўзидек рафеъ-ўқ эрур ҳиммати.

Буким бўлғуси хасм Доро анга,
Керак зохир этмак мадоро анга.

Ва ё мулку жоҳиға қилмоқ назар,

Анинг кўнглига мутлақ этмай гузар.

Қачон қилсалар кин ики нарра шер,
Яқинким, бўлур навжувонроқ далер.

Қачон кин чоғи бўлғай андешаси
Ки, кўпракдурур хасмнинг пешаси.

Ики аждаҳо бўлсалар кинасанж,
Тафовут не, кўпрак эса ерда ганж.

Тенгизда балиғ бўлса ҳаддин улуғ,
Наҳанг ўлмас осебидин қайғулуғ.

Скандаргаким ёвар афлок эди,
Бисот ичра ҳар кун тарабнок эди

Ки, Доро қошидин етишти расул,
Анинг остониға қилди нузул.

Парастандалардин чу бор истади,
Ани оллиға шаҳриёр истади.

Қадам урғоч-ўқ кўрди чун шохни,
Супурди юзи бирла даргоҳни.

Парастандалиқ расми чун соз этиб,
Сўзига дуони сароғоз этиб.

Дуюеки, бўлғай сазовор анга,
Жулус амри айлаб жаҳондор анга.

Чу ўлтурди қосид тикиб ерга кўз,
Не ёро анга сурмайин дерга сўз?

Скандар шуқуҳи қилиб лол ани,
Қаю лолким, дангу беҳол ани.

Қилиб шох андин бу маънини фаҳм
Ки, фарру шуқуҳи анга солди ваҳм.

Сўз айтиб, анинг сори солмай кўзин,
Анга тегруким, топти қосид ўзин.

Кўнгул босқонин чунки фаҳм этти шох,
Савол этти шоҳона айлаб нигоҳ

Ки: «Доро шаҳи комрон хушмудур?
Анга мулк ойини дилкашмудур?»

Қўпуб, ер ўпуб берди қосид жавоб,
Яна комкорона қилди хитоб

Ки: «Бу навъ келмакта комингни айт,
Неким деди Доро паёмингни айт!»

Яна ер ўпуб қосиди раххиром,
Деди: «К-ей шаҳаншоҳи олиймаком,

Чу сўрдунг сўзумни, эрур ногузир
Ки, бўлғаймен оллингда фармонпазир.

Ҳамоно бурунроқ малик Файлакус
Ки, Рум андин ўлмиш эди навъарус,

Қилиб эрди минг байза ҳар йил қабул,
Зари мағрибийдин топарға вусул.

Бўлуб эрмиш уч йилки ул комёб,
Бўлубтур бихишт ичра оромёб.

Бу уч йилги тақсим топкон хирож
Ки, андин эди дўстлукқа ривож.

Магар шох девониға кетмамиш,
Етар махзан ичра магар етмамиш.

Менинг келганимдин бу эрди мурод
Ки, гар лутф этиб шоҳи олийнажод,

Ани берса, айлаб ҳисоб, элтайин,
Йўқ эрса, не айтур жавоб – элтайин».

Скандарга келди бу сўз бас қатиғ,
Ғазаб захридин коми бўлди ачиғ.

Юзи ранги кўргузди ўтдин нишон,
Бўлурға жаҳон ичра оташфишон.

Яна лаҳзае бошин айлаб қуйи,
Ҳамул ўт уза урди ҳикмат суйи

Ки, ифроти ҳилму камоли хирад,
Ғазаб хайли андешасин қилди рад.

Кўтарди бошин сўзга оғзин очиб,
Жавобиға онинг жавоҳир сочиб

Деди: «Айт Дороға мендин салом,
Салом айтқач бўйла еткур паём

Ки, шаҳлиқки, йўқтур бақоси анинг,
Емас жуз фано интиҳоси анинг.

Бугун-тонггалиғ умр учун кўрма ранж
Ки, қўйғайсен албатта ганж узра ганж.

Хазойинки йиғдинг ададдин фузун,
Санга ранж текурди ҳаддин фузун.

Буким йиғдинг, аввал топ андин асиғ,
Қачон топсанг андин асиғ, ўзга йиғ.

Ишеким зарар нафъидин бўлса кўп,
Емас қилмоғи ақл оллинда жўб.

Санга нафъ йўқ, бизга андин алам,
Ўзунгга етурма алам, бизга ҳам.

Тилаб байза кўп бўлма меҳнатка тўш,
Ҳаво тутти ул байза бергучи қуш¹⁸.

Агар табъинг ўлди насихатпазир,
Емас бизга ҳам дўстлукдин гузир.

Ва гар панд кўнглунга йўқ судманд,
Сўзунг бизга доғи эмас дилписанд.

Бошингдин бу беҳуда савдони қўй,
Хаёлингдин ушбу таманнони қўй.

Ангаким эрур нуктадону зариф,
Улуғ ишдурур тонимоғлиқ ҳариф.

Санга нотавонлар била тушти иш,
Менингдек киши бирла иш тушмамиш.

Гуруҳеки, ҳар йил олурсен хирож,
Сотибсен аларға бирор эски тож?

Хирож олмоқ андин эмас дилпазир
Ки, ҳам тожбахш ўлса, ҳам тахтгир.

Наҳангеки баҳр ичра бебок эрур,
Гар ул сувда юз минг дурри пок эрур.

Не навъ ўлғай андин хирож истамак,
Сувда дурри кўп бўлса бож истамак.

Бу янглиғ таманнони қилгон базе,
Ўзин сувда қилди балиғ туъмаси.

Хирадмандлиғ келди хурсандлик,
Қулайсиз тама нохирадмандлик.

Чекиб бежихат бўйла хориж наво,

Аромизда кўрма хусумат раво.

Гумон этмаким, молу жоҳинг сенинг,
Иш ўлғонда бўлғай паноҳинг сенинг.

Дема ер кўтармас ададсиз черик,
Санга тигим оллинда тутқай илик.

Санга кўп, манга озроқ эрса сипоҳ,
Ерур бергучи озу кўпга Илоҳ.

Керак дастгир ўлса давлат иши,
Йўқ эрса нетар кўп черикни киши»

Тугатгунча сўзни шаҳи нуктагў,
Маҳобат эшитгучини қилди сув.

Кўпуб қосиди нотавон тутти йўл,
Вале не тирик, не ўлук эрди ул.

Солиб тезрак ҳар нафас гомни,
Чу Дороға еткурди пайғомни.

Жавобини Доро эшитгач тамом,
Тағайюр топиб, бўйла сурди калом

Ки: «Ҳар кимга бу навъ афсонадур,
Тасаввур қилурменки, девонадур.

Ва ё маст эркинки, бу сўзини
Деган чоғда билмайдурур ўзини.

Ва ёхуд эрур тифли беақлу рой
Ки, эрмас сўзида хирад раҳнамой».

Чу бу нукталардин савол айлади,
Равон мустамаъ шарҳи ҳол айлади

Ки: «Не телба фаҳм эттим они, не маст,
Худ эрмас яна тифли ғафлатпараст.

Ерур ҳам хирад ёру ҳам хушманд,
Ҳадиси рафеъу жаноби баланд.

Бўлуб илму ҳикматқа ҳамдаст ҳам,
Диловарсифатдур, забардаст ҳам.

Не ҳожат сифотин баён айламак,
Бўлур сўзларидин аён айламак.

Шукуҳи била фарридин ҳеч аҳад,
Топа олмай оллида сўз дерга ҳад.

Нечаким назар айласам ҳар сари,
Анинг фикри эрмасдурур сарсари».

Бу сўз қилди Дорони ул навъ тунд
Ки, бўлди ажал тиғи оллинда кунд.

Ғазаб ўтини айлади шуълаҳез
Ки, тушти фалак жавфида рустаҳез¹⁹.

Ул ўт қўзғалон солди даврон аро,
Не даврон аро, чархи гардон аро.

Буюрдикки, қосидни банд эттилар,
Сияҳчол сори олиб кеттилар.

Деди: «Гўдаги бандазодам менинг,
Жанибаткаши хонаводам менинг.

Ҳам обоси бу хонадон бандаси,
Ҳам аждоди аждодим афкандаси.

Назар айласам ақл мезониға,
Ким ўлғайки, киргай киши сониға?

Ки, онинг сўзин сўз ҳисоби тутуб,
Ва ё мен деган сўз жавоби тутуб.

Тузуб шарҳ айларда дебочае,
Ясаб баҳр оллинда дарёчае.

Не мендин таваҳҳум, не элдин уёт,
Бу ғоятқа шарҳ этгай андин сифот.

Анинг дафъи асбобин энг тузай,
Анга ул ким эрконлигин кўргузай.

Берай гўшмолеку, ҳар бадсигол,
Тузалгай чу ёд этгай ул гўшмол»²⁰.

Забоноваре аввал истатти чуст,
Демакта далеру адоси дуруст.

Анга сўзлар айтиб итик досдек,
Итик досдек йўқки, олмосдек.

Яна берди чавгону гўе анга,²¹
Қилиб мунда ҳам гуфтугўе анга.

Яна бир идиш кунжуди беҳисоб
Бериб, анда ҳам қилди сўзлар хитоб.

Узотиб ани тикти йўлиға кўз
Ки, то не кетургай жавобиға сўз.

Чу ул етти қатъи масофат қилиб,
Қизил тилни бошиға офат қилиб.

Скандарга арз этти аҳли вусул
Ки: «Доро қошидин келибдур расул».

Деди шахки, қосидни келтурдилар,
Қаро ерни гардунға еткурдилар.

Скандарга чун тушти қосид кўзи,
Унут бўлди оғзида айтур сўзи.

Шукуҳи анинг жисмидин олди тоб,
Виқори солиб кўнглига изтироб.

Ер ўптию арзи дуо айлади,
Рисолат тариқин адо айлади.

Деди шахки: «Арз эт сўзунг борини,
Баён қил, хаёлинг намудорини!»

Деди хомили роз айлаб сужуд
Ки: «Жонингға Ҳақдин туман минг дуруд²².

Йўқ оллингда сўз дерга ёро манга,
Вале дей, деган сўзни Доро манга.

Не сўзким демиш ул десанг, арз этай,
Десанг йўқ, қаёндинки келдим, кетай».

Скандар замириға солди билик
Ки: «Бордур кетурган каломи ирик».

Дедиким: «Паём этти Доройи даҳр,
Адолат била кишвароройи даҳр,

Ки, расми қадимийки, дерлар хирож,
Ки, йўқ бизга олмоққа худ эҳтиёж.

Вале шоҳларким, эрур бандамиз,
Не ҳукмеки қилсоқ сарафкандамиз.

Муни бермак – изхори тоатдурур,
Бизинг ҳукмумизга итоатдурур.

Отонгға замонеким, эрди ҳаёт,
Бу хизмат аро зоҳир этти сабот.

Чу сен топтинг онинг мақомиға йўл,

Керак қилсанг эрди, неким қилди ул.

Итоат тариқин шиор этмадинг,
Неким қилди ул, ихтиёр этмадинг.

Ики-уч йил ўттию ул етмади,
Киши ҳам ани бозжуст этмади.

Чу иш ҳаддин ўтти йибордук киши
Ки, бўлғай хирож олмоқ онинг иши.

Демишсен неча сўзки, ҳаддинг эмас,
Киши билса ҳаддин, сўз андоқ демас.

Вале невчунким, кичикдур ёшинг,
Тўқунмайдурур тошка ҳаргиз бошинг.

Дедукким, жунунунгга оғоз эмиш,
Жаҳолат санга кўпу ақл оз эмиш.

Ишингга йўқ ислоҳ тадбирдин,
Чу гўдаксен, ўттуқ бу тақсирдин.

Керак эмди хизматни ноком этиб,
Не важҳеки қолмиш саранжом этиб.

Олиб, қилмайин ваҳм, азм этгасен,
Рафеъ остон ўпғали етгасен.

Юзунгдин доғи рафъ бўлғай ҳижоб,
Иноят доғи кўргасен беҳисоб.

Агар ваҳмдин изтироб айласанг,
Деган амрдин ижтиноб айласанг

Ва ё бўлса тугёни жаҳлу ғурур
Ки, сўз радди зотингга келса зарур

Ки билмаслигинг ибтидосидур ул,
Кичик ёшлиғинг иқтизосидур ул.

Йибордим қошингга муносиб нима,
Бўюн тўлғама, номуносиб дема!

Кетурди, бу сўзни дебон нуктагўй
Аро ерга бир савлажон бирла гўй

Ки, гўдаклигинг чунки ғолибдурур,
Санга гўю чавгон муносибдурур.

Будурким, кўрунгай санга кўзга иш,
Ва лекин эрур мулк иши ўзга иш.

Ва гар рафъ қилмай кўнгулдин хилоф,
Аён қилмасанг ажзинга эътироф.

Низоъ ўлғон ўлса муаккад санга
Ки, худ йўқ ул андешаға хад санга.

Қўюб жаҳл, ўз жонингга раҳм қил,
Сипоҳим ҳисобин бу кунжудча бил».

Добон, кўпти мажлисдин айлаб шитоб,
Улуғ зарф аро кунжуди беҳисоб

Кетурдию оғзидин очти тугун,
Бисот ичра ул зарфин этти нигун,

Деди: «Шоҳдин ҳар ким этса ҳарос,
Сипоҳин бу кунжуддин этсун қиёс».

Тугатгач сўзин нуктагўйи далер,
Жавоб истаю, кўз тикиб боқти ер.

Чу қосид бу янглиғ такаллум қилиб,
Скандар ниҳоний табассум қилиб.

Тугатти чу хориж таманно била,
Скандар сўз очти таанно била

Ки: «Доройи даврон шаҳи покзод
Ки, бермиш тариқи фасоҳатқа дод.

Ани сўз чу беихтиёр айламиш,
Ажаб нукталар ошкор айламиш.

Буким шоҳларни демиш бандаси,
Сарафрозларни сарафкандаси.

Гуруҳеки ўз лутфи бирла Илоҳ,
Аларни қилибдур улус узра шоҳ.

Киши ўзига банда қилмоқ хитоб,
Ҳамоноки эрмас тариқи савоб²³.

Алар куллуғи Ҳаққа ойин эрур,
Агар Тенгри, бандам, деса чин эрур.

Бу сўзким деди шоҳи дарёато,
Шак эрмаски, бордур саросар хато.

Эрур ширк чун Тенгрининг ширкати,
Кирар куфр йўлиға бу фикрати.

Яна улки, дебдур мени тифлу маст,
Доғи телбалик қайдиға пойбаст.

Бу уч ишга бўлғай биров муттахам
Ки, чеккай сўзи куфр сори алам.

Йўқ эрса ики шоҳи ҳашматматоъ,
Аён этсалар мулк узра низоъ.

Бири бўлса фарзан улуг, бир кичик,
Бу сўз демас ўлса улугда билик.

Қўтоннинг улук қуш аро сони бор,
Вале сунғур оллинда не жони бор?24

Яна буки, шоҳ айлаб эҳсон манга,
Йибормишдурур гўю чавгон манга.

Ерур мунда бир рамзи пўшида ҳарф,
Тафаъул аро бениҳоят шигарф

Ки, ер ҳайъатин айлабон жустужўй,
Мудаввар топибдурлар андоқки гўй25.

Чу шоҳ они тутти мусаллам манга,
Ҳамоноки Ҳақ берди олам манга.

Буким илгима солди чавгонини,
Мусаллам манга тутти майдонини.

Ҳамоно чиқиб мулк майдонидин
Мени бахравар қилди чавгонидин

Ки, то мен бу майдонда гўй урғамен,
Самандим қилиб гармпўй урғамен.

Манга муждалар етти андин баче
Ки, мамнунмен ул комрондин баче.

Бу кунжудки ҳам келди андин бу ён,
Анинг доғи рамзини айлай баён:

Чу қилмиш сипоҳийға ташбиҳ ани,
Ерур нуктае, ўйла танбиҳ ани.

Менинг хайлима келди қушлуқ сазо
Ким, ул қушқа кунжуддин ўлғай ғизо».

Буюрдик, сурдилар онча товук,
Ки кунжуд ҳисобиға бўлғай ёвук.

Алар келтуруб дона термакка зўр

Ки, бир дона ҳам қолмай элтурга мўр.

Бу диққатлар айлаб суханварни лол,
Қаю лолким, ўлтуруб инфиол.

Буюрди равон шоҳи ҳикматқиёс
Ки: «Бўл эмди Доро сари раҳшунос.

Ешитган жавобингни еткур анга,
Не сўзларки сурдунг манга, сур анга!»

Ёниб қосид ул сўз хороши била,
Аёғи келиб, борди боши била.

Чу Дороға билганларин қилди фош,
Адоват ўти кўкка тегурди бош.

Қолиб фитна хайлиға аҳли замон,
Адам кўйига қочти амну амон.

Аёкчи, кетур майки, тортай далер,
Чу сархуш бўлай, гўкрай андоқки шер!

Кирай хасм аро, ўйлаким шери маст,
Бориға берай бир дам ичра шикаст.

Муғанний, чолиб, гарм ҳангома туз,
Сурудунгда оҳанги «Шаҳнома» туз.

Чу оҳанги кин эттилар икки шох,
Далер ўлсун ул нағма бирла сипох.

Навоий, жаҳон ичра ошуб эрур,
Фитан сарсари амниятрўб эрур.

Бу ошубдин гар тиларсен амон,
Амон топма май шуғлидин бир замон.

Замон аҳлиға бўлса минг ибтило,
Емас мубтало бода ичган тўло.

XXIV

Мухолафат мазамматидаким, «мух» ҳасад била «улфат»дурур ва «мухл» андиша била «офат» кўрунурки, аксин тутса, мусодакат юз берур ва таркин тутса, саодат сарманзилиға еткурур ва сойир эл мухолафати бобидаким, мужиби хонумон хароблиғидур ва салотинга воқеъ бўлса, жаҳон хараблиғи

Жаҳон аҳлида йўк вафо, эй рафик,
Ерур рифк1 алардин жудо, эй рафик!

Адоват била киндур ойинлари,
Туганмас адоват била кинлари.

Жаҳон ичра мавжуд эрур неча хайл
Ки, бориғадуру кина қилмоққа майл.

Киши бўлмағай қилсанг андешае
Ки, топилмағай анга ҳампешае.

Қачонким аён бўлди ҳамкорлик,
Не имкон киши бўлмай озорлик.

Билур кимки бир пеша бўлғай фани
Ки, албатта ҳампешадур душмани.

Бир ишта маҳорат чу зоҳир бўлур,
Яна кимса ҳам анда моҳир бўлур.

Чу ҳар соридин бўлди даъвою лоф,
Аро ерда солур таассуб хилоф.

Бўлур кин иковнинг тунию куни,
Тилар бўлмағай – бу ани, ул муни.

Нединким бири бўлса туфроққа тенг,
Бу фанда қолур ер яна бирга кенг.

Ким ўлса биров бирла ҳамфанлиғи,
Жихат будурур бўлса душманлиғи.

Бу ёлғуз эмас аҳли санъат аро
Ки, кўпракдурур аҳли давлат аро.

Шаҳеким анга бўлса юз минг киши,
Будур борча бир чарғаликнинг иши.

Аларким, наёбатқа мансубдур,
Тақаррублари шаҳға матлубдур.

Аларким, эрурлар аморатмаоб,
Қилурлар наёбат учун изтироб.

Аларким, туман бўлди ойинлари,
Аморат учундур бори кинлари.

Аларким, қўшунбеклигин қилди фан,
Хароби буқим бошлағайлар туман.

Ерур чун тафовут била ул асос,
Асофилға тегру бихозалқиёс.

Қаю чаргаким анда бир хайл эрур,

Бориға яна чаргага майл эрур².

Қилур ҳар бири саъй етмак бурун,
Ҳамул мақсади ичра топмоқ ўрун.

Таассуб чу солди арода судоъ³,
Яна ўртаға тушти кину низоъ.

Неча шоҳларға яқинроқ киши,
Адоват келиб кўпрак онинг иши.

Асофилға ҳар нечаким жаҳл эрур,
Ва лекин хусуматлари саҳл эрур.

Зиёнин нечаким ёмон фарз қил,
Бир ўзига, ё ўн ўзидекка бил.

Булардин авосит ародур ашад
Ки, нуқсонлари фош ўлур беадад⁴.

Топар кўп киши ул адоватда бим,
Бузулур баче хонадони қадим.

Бурунги ариғ этса тошмоққа майл,
Икинчи эрур поя боронға сел.

Ва лекин аолийға тушса ҳисоб
Ки, бўлғай салотин гардунжаноб.

Бу гўё жаҳон ичра тўфон эрур
Ки, андин жаҳон аҳли вайрон эрур.

Не тўфон, бало баҳри чайқолғони,
Жаҳон аҳли сув остиға қолғони.

Агар дашту тоғ узрадур ҳар фарик,
Қилич баҳри суйиға бўлмоқ ғарик.

Жаҳон мулкидин амн бўлмоқ йироқ,
Амонлиқ ҳамул мулк элидин қироқ.

Бало селининг бўлмоғи мавжзан,
Чўмурмоқ улусни бу мавжи фитан.

Не тўфон, бедоду селоби ғам,
Ерур ончаким даҳр элига алам.

Адоватқа боғлаб камар икки шоҳ,
Жаҳон аҳлини айлаб икки сипоҳ.

Бори тортибон қатл учун тиғи тез,
Қилиб тиғи тез ўлтурурга ситез.

Ато бир тараф гар эрур, филмасал,
Яна жониб ўлса ўғулға маҳал.

Икисига кин ўти солғай ғазаб,
Ул ўт кон ичарга қилиб ташналаб.

Ато жон бериб ўғлин ўлтурғали,
Ўғул ҳам анга тиғи кин сурғали.

Қариндош топса қариндошини,
Дамо-дам тилаб кесғали бошини5.

Тушуб ошноларға бегоналиқ,
Кетиб ҳамнишинларға ҳамхоналиқ.

Бу навъ ўлса мундоқ ики зот аро,
Не бўлғай, гумон қил ики ёт ароғ

Анингдек эсиб тундбоди набард
Ки, ошубдин еткуруб кўкка гард.

Тутуб фитна гарди халойиқ кўзин
Ким, ул гард аро халқ топмай ўзин.

Солиб элга мундоқ набарди бало,
Гаҳи қатлу торожу гоҳи жало.

Агар бу ики шаҳға бўлмай масоф,
Ва лекин бўлуб бўйла дойим хилоф.

Улусқа деган янглиғ аҳвол ўлуб,
Халойиқ ҳаводиска помол ўлуб.

Ва гар раҳм қилмай улус жониға,
Азимат қилиб разм майдониға,

Бирисин зафар айлабон чирадаст,
Яна бир сори зоҳир ўлса шикаст.

Якин билким ул кундур офат куни,
Не офат куниким, қиёмат куни.

Хушо, ики озодаи номурод
Ки, бир-бирга зоҳир қилиб иттиход.

Не ул айласа бу мадоро қилиб,
Анга ҳам бу рифқ ошкоро қилиб.

Анинг коми бу бирга максуд ўлуб,
Мунунг радди ул бирга мардуд ўлуб.

Рафиқ ики дарвеш, беиштибоҳ,
Ерур яхшироқким, адув ики шоҳ!б

XXV

Ики жаҳондор мухолафатидин жаҳон аҳли хирманиға бало барқи етгани ва ики ёр мувофақатидин ул туташқон ўтқа раҳмат ёмғури ёғиб, шуъласин паст этгани

Эшиттимки, Чингизу1 Хоразмшоҳ,
Адоватқа чун бўлдилар кинахоҳ.

Бузулди жаҳон улча мақдур эрур,
Нетай шарҳин айтиб, чу машхур эрур.

Ҳамоноки Чингиз топиб зафар,
Анинг мулкини қилди зеру забар.

Не кишвар ароким мақом айлади,
Чекиб тиғи кин, қатли ом айлади.

Тушуб мавжға баҳри жабборлиқ,
Аён айлабон мавжи қаҳҳорлиқ.

Ато ўғлиға йиғлабон: ҳой-ҳой!
Қизига ано тортибон: вой-вой!

Ҳаёт уйига марг солиб халал,
Амон рахнасин маҳкам айлаб ажал.

Магар Шом мулкида эрди бу ҳол
Ки, ики рафиқи маваддатхисол.

Қазодин биров дастгири бўлуб,
Биров йўқки, кофир асири бўлуб.

Кўзидин оқар қонларидин иков,
Юдилар илик жонларидин иков.

Тилаб ҳар бири айламак ибтидо
Ки, жонин яна бирга қилғай фидо.

Бу ҳолатда қотил чекиб тиғи қатл
Бирисига қилди аён биғи қатл.

Яна бир бошин очиб, этмай ҳарос,
Аён айлади ёлбориб илтимос

Ки: «Аввал менинг бошима тиғ сур,
Чу мен ўлдум, ул дам анинг бўйнин ур!»

Мунга чунки майл этти ўлтурғали,

Бошиға жафо тиғи текурғали.

Очиб бошин ул бир хам айлаб хавас,
Неким эрди аввалғиға мултамас.

Булар хар бир – ул бир учун қайғуда,
Бу ҳолатда Чингиз эмиш уйқуда.

Тушиға кирар бу икки ёр иши,
Муни кўргач айгур анга бир киши

Ки: «Кечгил халойикқа озордин,
Вафо ўрган ушбу ики ёрдин.

Санга кинавар бўлса Хоразмшоҳ,
Ул иштин жаҳон аҳлиға не гуноҳ?»

Ики шаҳ кини жаҳонни бузуб,
Ики зор мундоқ вафо кўргузуб.

Чу уйғонди уйқусидин қаҳрамон,
Ўлумдин халойикқа берди амон.

Ики ёру қотилда ул можаро
Ки, ом ўлди бахшиш сўзи халқ аро,

Қилиб эрди кофирға доғи асар,
Етишти қулоғига чун бу хабар.

Қилиб рафъ кўнглидин озорни,
Ешиб қилди озод ики ёрни.

Ики шоҳ чун бўлдилар кинахоҳ,
Жаҳон аҳли бўлди саросар табоҳ.

Вале ики дарвешнинг ҳиммати,
Мувофиқлиғи юмни хосияти

Ки, қилдилар исор жони ҳазин,
Кўтарди жаҳон аҳлидин тиғи кин.

Киши айласа рифқ юмнин хавас,
Анга то абад ушбу тамсил бас2.

XXVI

ҲИКМАТ

Искандарнинг Арастудин саволи ул бобдаким, мухолафатки борча милалда мамнуъдурур ва низоъки борча маҳалда номасмуъ, андоқ модда топилғаймуким, анда дилпазир бўлғай ва қилмоғи ногузир ва Арасту ул тийраликда ёруғлуғ кўргузмак ва ул мухолиф оҳангни ростда тузмак

Яна сўрди шоҳи Фаридунҳашам1
Ки: «Ей ҳикмат аҳлиға ройинг ҳакам!

Ики кимсага воқеъ ўлмоқ низоъ,
Бир ишта эрур мужиби имтиноъ.

Низоеки, ҳар кимга масмуъдур,
Хирад буйруғи бирла мамнуъдур.

Топилғайму ул навъ бир жоддае,
Ҳамул жодда ичра бир моддае

Ки, бўлғай низоъ анда хотирписанд
Ки, гар бўлмаса бўлғай андин газандғ»

Деди ҳикматойини донанда2 ҳарф
Ки: «Қилдинг саволе бағоят шигарф.

Низоеки қилди хирад они рад,
Қабул этти ҳам баъзи ишда хирад.

Бировда бир иш бўлса нодилпазир,
Ки, фоилғадур қилмоғи ногузир.

Вале элга андин зарардур баче,
Анинг зимнида шўру шардур баче.

Биров манъиға гар топар дастрас,
Ўзин тутса маъзур, маъзур эмас3.

Ва гар манъ қилдию ер тутмади,
Не иш таркиниким бу дер, тутмади.

Билиндики, кўп табъи роғибдурур,
Ирикрак анинг манъи вожибдурур.

Мунунг бирла ҳам топмаса имтиноъ,
Бўлур вожиб ул лаҳза қилмоқ низоъ.

Бўлур чун низоъ ичра нуқсону суд,
Керак анда бир шарт тутса вужуд

Ки, буким низоъ ичра тузди асос,
Ўзин айласа хасм бирла қиёс.

Агар ғолиб ўлмоғлигин чоғласа,
Низоъиға ул лаҳза бел боғласа.

Ва гар қувватин англаса байн-байн,
Арода падида этмаса шўру-шайн.

Ва гар худ ўзин билса мағлубдур,
Насихат била иктифо хўбдур.

Керак ул насихат доғи нармрўй
Ки, то мустамиъ бўлмағай тундхўй.

Ки тунд ўлса кўп ваҳшат имкони бор
Ки, носихқа ҳам бим нуқсони бор.

Низоъ ичра мундоқ маротибни бил,
Қила олмоғинг чун яқин бўлди қил.

Яқин бўлмаса ғолиби зан керак,
Киши барча ишта хирадфан керак.

Бировким хираддур анга раҳнамун,
Бу ишларда кўймас бўлурға забун».

Чу нофиъ жавоб англади мустамиъ,
Яна сўрмади сўз – бўлуб мунтафиъ.

XXVII

Доронинг Искандар сўзидин ошуфта бўлуб, сипоҳ йиғмоқтин оламға ошуб солиб, олам-олам черик йиғиб Искандар размиға азм қилғони ва Скандар ҳам ул дарёйи офат муқобаласида сели бало ва кўҳи махофат муқоталасиға барқи разм ва вағо ясаб юзлашгани ва офоқни ул ики шоҳ зеру забар килурда Доронинг ливойи давлати ўзга сарсар офатидин сарнигун бўлуб Искандарнинг махчак алами куёш ливосидин ўтгани

Ики шоҳ ишида ҳикоятгузор,
Бу янглиғ берур сўзга зеби узор

Ки, Дороға чун етти борғон расул,
Скандар қазоёсиға берди тул.

Қаю сўзки шахдин хитоб айлади,
Неким истимои жавоб айлади.

Чу арз айламакдин йўк эрди гузир,
Борин айлади арз фармонпазир.

Чу фаҳм этти Доро анингдек жавоб,
Ғазаб ўтидин жисмиға тушти тоб.

Ёнар ўтдек ўлди қадам то ба фарқ,
Таҳаррук ани қилди андоқки барқ.

Гаҳи бўлди даврон била тундхў,
Гаҳи чархи гардонға деди: «Туфу!»

Ошиб дам-бадам изтироби анинг,
Еру кўкка таъну итоби анинг.

Бу ошуб дардиға бўлмай даво,
Черик жамъиға бўлди фармонраво.

Киши чопти офоқ аро бедаранг,
Бажуз Рум ила Зангбору Фаранг 1.

Сипаҳ баҳриға тушти ул навъ жўш
Ки, ўтти фалак лужжасидин хуруш.

Ҳам Эрону Турон², ҳам ақсойи Чин,
Анга тегруким, ҳадди Машрик замин.

Чиқиб ул сифатким, киши қолмайин,
Демай қолмайинким, қола олмайин.

Анга тегруким, ҳадди ақсойи ғарб,
Бутуб борчанинг жисмидин сози ҳарб.

Яна ҳам диёри Жанубу Шимол,
Киши қолмоғи топмайин эҳтимол.

Башар жинси хайлин жаҳондин йиғиб,
Жаҳон аҳлини тўрт ёндин йиғиб.

Сипаҳ жўш уруб тоғу хомун аро,
Ғалат айладим, рубъи маскун аро.

Суруб элни зобит сипаҳдорлар,
Сиёсат тариқида ғаддорлар.

Бу янглиғ черик яхшироқ фол ила,
Ики йилда жамъ ўлди тунқол ила.

Сипоҳийки ер сатҳиға сиғмайин,
Черик ҳаргиз андоқ киши йиғмайин.

Не учу қироқ эрди пайдо анга,
Не ҳадду не ғоят ҳувайдо анга.

Ададда фалак анжумидин фузун,
Не анжум, биёбон кумидин фузун.

Чу мавъидға жамъ ўлди мундоқ сипоҳ,
Билиб ул сипаҳ сори азм этти шоҳ.

Назар солди чун ул черик сори тез,
Адоват ўтин айлади шуълаҳез.

Димоғиға йўл топти навъи ғурур

Ки, гардун қочар қилсам ул ён убуру.

Етиб ҳар тарафдин улус шаҳлари
Ўқуш тортиғу тухфа ҳамраҳлари.

Ақолим волийлари жавқ-жавқ,
Итоат солиб борча бўйнига тавқз.

Чу Доро тушуб боргоҳи аро,
Тушуб жўш хайлу сипоҳи аро.

Қўюб боргоҳ ичра тахти баланд,
Чиқиб тахт уза хусрави аржуманд.

Тузуб маснадеким, сипехри барин,
Яна кўрмайин, ўйла маснаднишин.

Қилиб ҳукмким: «Мулк султонлари,
Қамуқ хайлу кишвар ниғаҳбонлари,

Келиб борча ер ўптик айлаб салом,
Мунунг бирла касб айладик эҳтиром».

Салотинга чунким, бу навъ ўлди бор,
Топиб ишлари сиккаи эътибор.

Йироқтин келиб, борча бош индуруб,
Тикиб ерга кўз, ўқ учидин туруб.

Чу ҳар бирни кўрмакка шоҳ истабон,
Бориб ҳожиби боргоҳ истабон.

Келиб ул бисоти қироғин ўпуб,
Қўюб оллида бош, аёгин ўпуб.

Ёниб, чун бўлуб ўрнига раҳхиром,
Яна бир бўлуб хоки дарғаҳхиром.

Бу янглиғ ярим кунгача эрди маҳл
Ки, топти шараф улки бор эрди аҳл.

Хито мулкидин Мангу-қоон киби,
Яна Ҳинд элидин Қарохон киби.

Ҳамул Мисрдин Варқау Бошдек,
Доғи Дашт элидин Темуртошдек.

Фарангисдек Ховарон мулкидин,
Даволи киби Ширвон мулкидин.

Шаху шоҳзода ададдин фузун,
Сипаҳдору сархайл ҳаддин фузун⁴.

Ки, побўсидин бўлдилар сарбаланд,
Яна илтифоти била аржуманд.

Бўлуб кўрмагидин чу олий асос,
Яна пешкашлар чекиб беқиёс

Ки, юз минг муҳосибқа юз йил шитоб,
Етишса қила олмағайлар ҳисоб.

Бу ашғолни айлабон бартараф,
Халойиқни тарқаттилар ҳар тараф.

Не сархайлким бор эди ҳар сари,
Тилатти иноят қилиб ичкари.

Қилиб тожварларға ҳукми жулус,
Бори ўлтурурға бўлуб хокбўс.

Чу атрофида шоҳлар ўлтуруб,
Сипаҳдорлар хизматида туруб.

Улуғлар чу алтофидин топти баҳр,
Равон бошлади нукта Доройи даҳр

Ки: «Боис чекарга бу янглиғ сипоҳ,
Халойиқ фароғин қилурға табоҳ

Бу эрдик, чун Румдин Файлақус,
Жаҳон рихлати азмиға урди кўс,

Қолибдур анга зодае мажнунваше,
Судек кажраве, ўт киби саркаше.

Йибормай хазойинға уч йил хирож,
Бошиға сарафрозлиқ солди тож.

Чу борди киши билгали шарҳи ҳол
Ки, ўз хизматин невчун этмиш ўсол?

Анинг бирла бу можаро сургали,
Бақоёни девонға келтургали.

Паришон такаллум қилиб беадад
Ки, йўктур анга, ўйла сўз дерга ҳад.

Яна қилдим ирсол кўп навъ панд,
Анга ҳеч панд ўлмади судманд.

Жавобида кўп қилди тарки адаб,
Мени доғи ошуфта қилди ғазаб.

Ешитгач кулайсиз мақолин анинг,
Зарурат кўруб гўшмолин анинг.

Бўлуб боис ул гўлу нодон иши,
Черик жамъиға чопти ҳар ён киши».

Дедилар кўпуб, ер ўпуб шоҳлар,
Сипаҳбадлиғ амридин огоҳлар

Ки: «Қилмоққа ҳолини онинг табоҳ,
Не ҳожат эди айламак азм шоҳ.

Бу янглиғ черик ҳожат эрмас эди,
Анинг дафъиға бир қуле бас эди.

Қаю бирга бу иш иноят бўлур,
Ҳамоноки бу иш кифоят бўлур».

Деди шоҳким: «Чун йиғилмиш сипоҳ,
Керак Румни қилсақ оромгоҳ.

Чу кирмиш анга Зангбору Фаранг,
Алар фикрига ҳам керактур даранг.

Неча кун бу ерлар тавофи қилиб,
Аудин мамоликни софий қилиб,

Агар қайтсақ ҳам эмастур йироқ,
Ҳар андешадин бу эрур яхшироқ».

Чу шоҳ оғзиға солди бу сўз қазо,
Қазо амриға чора йўқ жуз ризо.

Неким шаҳ деди, иттифоқ эттилар,
Бори Рум азмин яроқ эттилар.

Манозил битиб, бўлдилар жазми кўч,
Кўпуб ҳар тараф қилдилар азми кўч.

Буларға бўлуб кўч-баркўч азм,
Скандарга доғи хабар етти жазм,

Ки, Доро йиғиб ер юзидин сипоҳ,
Буён айламиш азм беиштибоҳ.

Худ эрмас эди ғофил ул ҳолдин,
Ишида йироқ эрди эҳмолдин.

Узотиб дамо-дам адуға киши,
Паёпай хабар топмоқ эрди иши.

Қаю ишгаким фаҳм этиб эҳтиёж,

Фароғат била айлар эрди илож.

Сипоҳини ул шоҳи навхоста,
Анингдек қилиб эрди ораста,

Ки, оллиға чекса сипаҳ оламе,
Ки бўлса алар ҳар бири Рустаме,

Нечукким ел оллиға бўлғай самон,
Етишмак ҳамону – совурмоқ ҳамон.

Ва лекин шиори мадоро бўлуб,
Тахаттук йўқ андоқки Доро бўлуб.

Чу Доро ҳадиси анга бўлди туз
Ки, олам сипоҳин йиғиб қўйди юз.

Бу янглиғ черикким баён айладим,
Рақам бирла васфин аён айладим.

Тузуб ул хирадманди ҳикматмаоб,
Адув рўбарўйиға қилди шитоб.

Нечукким тенгиз сори ғурранда абр
Ва ё гўр хайлиға ғуррон ҳизабр.

Чу фаҳм этти ул ишни Доро доғи,
Ки борди ародин мадоро доғи.

Анинг чиқмоғи бўйла бевахму пос,
Адув хайлиға солди беҳад харос.

Чу ўн манзил ўлди аро ерда жазм,
Ики ёндин ўлди тааннию ҳазм.

Юруш расмида бўлмас эрди ўсол,
Кўчарда, тушарда бор эрди ясол.

Тушулгач, черик даврини шақ қилиб,
Сипаҳ ҳифзи айларга хандақ қилиб.

Куёш чун ботиб кўкка соя чиқиб,
Ҳамул ики ёндин талоя чиқиб.

Язак аҳлиға, ўйла бедорлик,
Талоя аро, ўйла ҳушёрлик.

Ки, гар мўр тебранса қилмай даранг,
Тикарлар эди кўзин отиб хаданг.

Бу янглиғ сипаҳ бошлабон икки шоҳ
Ки, бир кунчилик қолди йўл размгоҳ.

Аро ерда тоғе эди бас рафеъ,
Ики ёнида ики дашти васеъ.

Ики дашт аро ики хусрав эли
Ки, йўл топмай ул эл аро тонг ели.

Скандар сипах теграсига етиб,
Нечаким керак забтида жаҳд этиб,

Ясаб хандақу ҳисн Хайбар киби,
Не Хайбарки, Садди Скандар киби⁷.

Чу кўнгли бўлуб тинч юз тигзан,
Бори лашкаророю лашкаршикан.

Ойириб ўзи бирла бўлди равон,
Зихи, ҳам сипахдору ҳам паҳлавон.

Ҳамул тоғ уза чиқти ул хайл ила,
Адувнинг сипоҳин тамошо қила.

Не кўрдик, тутмиш сипах ер юзин,
Қаро айлабон даҳр тоғу тузин.

Таҳаррук топиб халқдин дашту тоғ,
Таҳаррукка ҳам кимса топмай фароғ.

Фалакни анингдек тутуб дуду гард
Ки, пинҳон бўлуб гунбади ложувард.

Топиб гард ила дуд чун имтизож,
Бериб ўту туфрокка бир мизож.

Қаёнким Скандарга тушти назар,
Топа олмади халқ ичидин гузар.

Қила олмайин эл қиёсини ҳеч,
Таҳайюр анинг мағзини қилди геч.

Хаёлида бу сўзким: «Ики черик
Қачон сунсалар кин ишига илик,

Бири ёна бирча эса ики-уч,
Ерур ҳарб ойини озрокка куч.

Агар бўлса бир сори ёлғуз киши,
ғаним ўлса ўтрусида юз киши.

Агар истаса ҳарбу пархошини,
Илик бирла кесмактур ўз бошини.

Манга мунча ҳикмат тариқида лоф,
Ажаб ерда ёйдим бисоти масоф.

Бу ердин ёнарнинг худ имкони йўқ,
Набард айласам ғайри нуқсонни йўқ!»8

Бу фикр ичра ройи хирадпарвари
Ки, бир тош уза ики кабки дарий

Кўрундики, бир-бирга айлаб ситез,
Урушурлар эрди бәсе тунду тез.

Бири жусса ичра забардастроқ,
Яна бир ҳақир эрдию пастроқ.

Анга неча қувват, мунга онча заъф,
Де олғонча қувват, де олғонча заъф.

Скандар чу ул заъфу қувват кўруб,
Ўзи бирла Дороға нисбат кўруб,

Алар сори боқти тааммул била,
Ўзию адувға тафаъул била.

Ўзи жонибидин ҳақирин тутуб,
Адув ўрниға ёна бирин тутуб.

Қилур эрди ул ҳарб наззораси,
Тараддуд аро жони бечораси.

Ки, ногоҳ ҳаводин уқобе иниб,
Қилиб сайд олурға шитобе иниб,

Улуғроғни сайд этти ул навъ чувт
Ки, гўёким ул худ йўқ эрди нухуст.

Уқоб илгида бўлғоч ул бир табоҳ,
Яна бирга бўлди ери жилвагоҳ.

Скандар бўлуб хушдил ул ҳолдин,
Тануманд ўлуб кўнгли бу фолдин.

Билибким, анга хасм ўлур зердаст,
Ва лекин топар ўзга ердин шикаст.

Бу ишдин ўзига шугун англабон,
Ёниб хасм қадрин нигун англабон.

Сипоҳиға кирди топиб бу футух,
Анингдекки, жонсиз бадан ичра рух.

Чу ул тоғдин инди топиб наво,

Куёш чекти тоғ кейин сори ливо.

Фалак машъали кўктин ўлғоч нигун,
Замона бўлуб дудидин қиргун.

Ўзин айлабон маҳкам ики сипоҳ
Сипоҳ интизорин чекиб размгоҳ.

Язак айлабон, ўйла огоҳлик
Ки, қилмай анга соя ҳамроҳлик.

Талоя бўлуб ҳар тарафтин мудир,
Тун ўғрисин этмак тилаб дастгир⁹.

Язакдин сипаҳ даврида, ўйла бим
Ки, тебранмак имкони топмай насим.

Улус, ўйла мазбут ўлуб ҳар сори
Ки, ун ҳам чиқа олмайин ташқори.

Ики шоҳ ҳар сори иш фикрида,
Ясол зикри бирла тикиш фикрида.

Нари юзда Доройи анжумсипоҳ,
Боши узра гардун киби боргоҳ.

Қилиб тахт уза иш яроғини гуфт,
Бори навъидин ошқору нухуфт.

Ўзи жониби фатҳ лозим кўруб,
Ливосиға нусрат мулозим кўруб.

Кўзига Скандарни ҳеч илмайин,
Қазодин не ҳол ўлмоғин билмайин.

Сипаҳбадлари худ ғулу айлабон,
Скандар сўзин гуфтуғў айлабон

Ки: «Гар шоҳ ҳукм этса бевахму бийм,
Ерурбиз анга ҳар биримиз ғаним».

Бири дебки: «Кўргач қаро қочқуси»,
Бири дебки: «Узр эшигин очқуси».

Ва лекин Скандар сори барча жазм
Ки, қилмоқ керак тонгла ўлгунча разм.

Қавий хасмға мумкин эрмас шикаст,
Магар улки кўргузгабиз зарби даст.

Кўзидин бориб уйқу осойиши,
Иши разм аҳлининг оройиши.

Елига карамдин етурмак навид,
Қочар элга бим, иш қилурға умид.

Ели ҳеч тинмай ясаб созу барг,
Муҳайё қилиб жавшану худу тарг.

Кўрунуб узун кина аҳлиға тун,
Вале кун хаёлоту тундин узун.

Бу янглиғ эди ики ёндин хаёл
Ки, бўлди аён субҳи фаррухжамол.

Саҳар ошкор этти заррин ливо
Ки, бўлди ёруғ маҳчасидин ҳаво.

Қазо солди ул ики дарёға жўш
Ки, Баҳром самъиға етти хурўш.

Чекиб гурдлар наъраи ҳоила
Ки, солиб ер ажзосиға зилзила.

Зухур айлабон «арзу зилзолаҳо
Ва ахражатил-арзу асқолаҳо»¹⁰.

Бўлуб тигзанлар қадам то ба фарқ,
Фалак туркидек кўк темур ичра ғарқ¹¹.

Ясаб ҳарб учун ўзни маркаб уза,
Таковар суруб, ўз ясолин туза.

Чу отланди Доройи давлатпаноҳ,
Скандарға ўтру тузатти сипоҳ.

Сипаҳ дема, дарёйи хунхор, де,
Фалак баҳри андин намудор, де.

Сафе тузди тузмакка ойини ҳарб
Ки, бир қамбали–шарқ эди, бири–ғарб.

Ясолеки бу тул ила кўргузуб,
Будур турфақим, ети дабқур тузуб.

Боронғор¹² анга хайли Машрик замин,
Самарқанддин токи сарҳадди Чин.

Яна юз минг ўзбак мўғул бирла зам,
Юз эллик минг ул сори қалмоқ ҳам.

Бўлуб борчаси олти юз минг киши,
Бориға хунар кин ила разм иши.

Ясаб Чин элин турки чинийсиришт,
Тароватда андоқки боғи бихишт.

Ети ранг зарбафт ҳар паҳлавон,
Солиб бодпойиға баргуствон.

Довулғода чиний ялов дилпазир,
Яна жавшан устига чиний ҳарир.

Ясолеки қалмоқ хони ясаб,
Ажал дўзахидин нишоне ясаб.

Томуғ шуъласи барча рангин ялов,
Билиниб ялов жилвасидин қалов.

Ҳар ўпчинлук онча қилиб карру фар
Ки, андин тушуб даҳр аро шўру шар.

Алар хайлининг хони Тўқвоб ўлуб,
Уруш вақти озармдин тоб ўлуб.

Мўғул шерпайкарлари ўту ёлин,
Тааддуд аро ит тукидин қолин.

Булар хони Мангу келиб разм аро
Ки, ошуби оламни айлаб қаро.

Яна манғит ўзбак била ёндашиб,
Ики зулфдек тузлари чирмашиб.

Кумушдек ёруғ барчанинг кўҳаси,
Боз узра довулғалар чаркасий.

Алар ёнида Мовараннаҳр эли,
Ики руд аросида ўн шаҳр эли.

Бори шергиру бори пилзўр,
Тикиб ўқ била кўзларин бўлса мўр.

Жинонваш Самарқанд мавжуд йўқ
Ки, қилмиш бино они Искандар-ўқ¹³.

Жувонғорда Мағриб эли бир сари,
Яна сори Бартосию Барбари.

Синонлар сариғ ранг, қалқон доғи,
Кежимлар сариғ жинс, хафтон доғи,

Араб барридин найзавар қирқ минг
Ки, якрони този келиб борчанинг.

Аламлар қароу синонлар қаро,

Бедов узра баргуствонлар қаро.

Ҳамул мағриб аҳлини бошлаб Талиъ,
Араб хайлининг пешвоси Вакиъ.

Мадойин навоҳисидин Ардашер,
Чекиб тиғ, хайлида юз минг далер.

Бинафш айлабон шадда бирла дирафш,
Саманд узра баргуствон ҳам бинафш.

Қутайф аҳли, Баҳрайну Бағдод ҳам,
Сипахбад аларға келиб Густаҳам.

Бўлуб сарбасар кўк темур ичра ғарк,
Кўк атласда пинҳон кадам то бафарк.

Жувонғор ҳам олти юз минг адад,
Булар бошқа андинки бўлғай мадад.

Ҳировул ясаб ети юз минг киши
Ки, хайрон қолиб ети кўк гардиши.

Борининг келиб худу хафтони оқ,
Неким кийгулуктур ясаб они оқ.

Бу кофургун саф аро разм эли,
Келиб Дашти Қифчоқу Хоразм эли.

Ўзидин топиб ғул фарру шукух,
Сипах саф тузуб даврида кўх-кўх.

Қилиб андоқ ороста етти ғул
Ки, ел хайли топмай аро ерда йўл.

Бўлуб ҳар саф ул элга юз минг нафар,
Шах ойинидин барчаға зебу фар.

Булар киймаги барча ахзар бўлуб,
Аламға яшил шукқа зевар бўлуб.

Бўлуб олам ул сабзадин марғзор,
Яшил хат бўлуб ер юзига узор.

Ҳамул қалбгоҳ ичра Доройи даҳр,
Хилофиға йўқ ҳадду ёройи даҳр.

Бу янглиғ ясаб созу ойини разм,
Адув сори таскин била қилди азм.

Нари юзда Искандари шердил,
Қилиб хайли оройиши мутгасил.

Боронғорин айлаб сипоҳи фаранг,
Бори қон тўқарга бўлуб бедаранг.

Адувнинг қалин эркони билмайин,
Агар билса ҳам кўзга ҳеч илмайин.

Сипаҳдор алар ичра Шайпол 14 ўлуб,
Таҳаввурда чун Рустами Зол ўлуб.

Кийимлар гуҳардин мукалал бори,
Фарангий ети ранг махмал бори.

Алам шуққаси доғи жинси фаранг,
Ҳам ул борча зарбафту ҳам ети ранг.

Адув ичра юз минг бори тезу тунд
Ки, ҳайбатларидин қуёш тиғи кунд.

Жувонғорида эрди Бартосу Рус,
Фалак хингидек барча тунду шамус.

Алар жавшани борча қолқондурук,
Синон қўлларида нечукким сўрук.

Вале бодполарға солғон кежим,
Сақарлоту борча ёвурқон кежим.

Довулға бўлуб тўппи янглиғ бари,
Ўтоға бош узра сариқ қуш пари.

Келиб ҳар бири кеча андоқки бум,
Мувофиққа маймун, мухолифқа шум.

Булар доғи юз минг келиб сон аро,
Чекиб саф жувонғорда майдон аро.

Ҳировулда занг аҳли таъйин бўлуб,
Аларға яна ўзга ойин бўлуб.

Кийиб барчаси жавшани зангсоз,
Ёрук кўзгудек зангдин бениёз.

Яна худлар мисли жавшан келиб,
Қаро тунда хуршиди равшан келиб.

Ўтоға темур бирла шаҳпар мисол,
Қуёш узра сончиб нечукким ҳилол.

Кежимлар доғи барча пўлоддин.
Топиб ламға суҳони бедоддин.

Ёруғ оҳа юз минг адув ўтриси,
Саросар ажал шахсининг кўзгуси.

Қилиб ғулини борча Румий сипоҳ,
Топиб зийнат ул ғул ила размгоҳ.

Қизил юз била борча андоқки шер,
Адув қасдиға шер янглиғ далер.

Кежим борчаға шеру бабру паланг,
Жиба узра хафтон доғи ушбу ранг.

Бўлуб ҳар бир, андоқки, ғурранда абр,
Дегил тутти олам юзин шеру бабр.

Туруб қалб аро шоҳи фаррухсарир,
Нечукким ҳизабре, вале шергир.

Боши устида шерпайкар алам,
Есиб анга нусрат ели дам-бадам.

Бу янглиғ сипаҳ бирла дорои Рум,
Сипоҳин ясаб, ўйлаким нахли мум.

Юруб хасм хайлининг ўтрисиға,
Мунунг ул ҳам андоқки қаршусиға.

Чекиб кўс уни ики ёндин ғирев,
Анингдекки, маст ўлса юз нарра дев.

Фалак турки гардунни ики чопиб,
Анинг ҳар бирисига бир юз ёпиб.

Адув шайнини кимса қилмай қиёс
Ки, нокор ўлуб ғулғулидин ҳавос.

Нафир, ўйлаким аждари тездам,
Таҳаррук солиб бўйниға ики ҳам.

Оғиз очмоғи элни тутмоқ учун,
Ва ё хасм хайлини ютмоқ учун.

Яна қарраною коворго уни,
Қилиб ошкоро қиёмат куни.

Аламларки елдин бўлуб жилвагар,
Фулқлар набардидин айтиб хабар.

Ҳавони анингдек тутуб тийра гард
Ки, бўлмай аён кўзга дашти набард.

Кўп элким қилиб гирд қилмоғин вирд,

Курра шакли ернинг бўлуб нимгирд.

Сипаҳ наълидин ёнчилиб ёрими,
Бўлуб гард янглиғ фалак озими.

Бу дарёйи гард ичра тушган киши,
Нафас қайтарурдин су ютмоқ иши.

Қолин тиғ ул гарди хайжо аро,
Ўкуш мўр оқиб лойи дарё аро.

Дема гардким, эрди мушкин саҳоб,
Еру кўк аросиға тортиб ниқоб.

Чоқиб барқ ўти оҳалар ишнари,
Чекиб раъд уни боралар кишнари 15.

Тутуб қўлга жабборлар тиғи тез,
Фалак тортқондек синони ситез.

Бу янглиғ ики олами қатлу кин
Ки, титраб алардин замону замин.

Юруб бир-бирига яқин еттилар,
Аёғ тоғдек ерга беркиттилар.

Сурон солдилар аввал ул навъ тез
Ки, оламға тушти ажаб рустахез.

Демасменки, қўзғолди олам эли
Ки, булғашти бу сабз торам эли.

Қўяр эрди ҳамлин фалак беваси,
Сатарванлиғ ар бўлмаса шеваси 16.

Чу бир лаҳза топти сукун ул хурўш,
Улус оғзи ғавғодин ўлди хамўш.

Насими вағо бир сори сурди гард,
Кўрунди халойикка дашти набард.

Ҳамул ҳар тарафдин бир анбуҳ саф,
Не анбуҳким, кўҳ то кўҳ саф.

Қилилғон киби лавн-лавнин баён,
Тамошо қилур элга бўлди аён.

Анингдекки тушгай чоқиндин дурахш,
Скандар сафидин биров сурди рахш.

Тарид айлаю кирди майдон аро.
Ҳунарлар аён қилди жавлон аро.

Солиб бодпойиға баргуствон,
Намудор аро, ўйлаким арғувон.

Кийиб жавшан устига чиний ҳарир,
Келиб сув уза сабзадек дилпазир.

Синон ўнг қўлинда нечукким сутун,
Сўл эғнида қалқон келиб лаългун.

Ўтоға тикиб худиди савсани,
Бўлуб ғунчадин савсан очмоқ фани.

Бу ҳайъат билад чобуки жангжўй,
Туруб ўртада бошлади гуфтугўй.

Скандар дуосин бурун қилди ёд
Ки: «Топсун адувсиға кому мурод!»

Яна деди юз келтуруб ҳар сари
Ки: «Дерлар мени Бориқи Барбарий 17.

Бурун бор эдим шоҳ Дороға қул,
Вале топмадим қуллуғи ичра йўл.

Мени, ўйлаким бор эдим билмади,
Риоят, нечукким керак, қилмади.

Топиб мендин ўксуклар андин наво,
Манга кўрди кўп бенаволиғ раво.

Чу ҳолим дедим, шоҳи олийсифот,
Жавобимға ҳам қилмади илтифот.

Ижозат сўзин арз қилғоч туруб,
Таёғлатти қаҳр айлабон бостуруб.

Чу Доро қилиб мунча зулму шикаст,
Мени қилди бахтим Скандарпараст.

Чу даргоҳиға еттим истаб паноҳ,
Манга онча лутфу карам қилди шоҳ.

Ким ул тарбиятдин сарафкандамен,
Иш этмай олиб музд, шармандамен.

Букунким, қилибмен бу майдонға азм,
Ики иш учун айлағум кину разм:

Бир улки: шаҳимға қилиб бандалиқ,
Ўзумдин қилай рафъи шармандалиқ.

Яна улки: чун қатл расмин тузай,
Ишим шоҳ Дороға ҳам кўргузай.

Ўзин улки ҳарбимға мойил қилур,
Манга ики мақсуд ҳосил қилур:

Аларғаки шоҳи хирад раҳнамун,
Иноят қилиб эрди мендин фузун.

Бўлурким паёпай равон айлағай,
Яко-як борин имтиҳон айлағай».

Чу Борик тугатти каломин тамом,
Алардинким ул айламиш эрди ком.

Равон бўлди майдонға қотилваше,
Тутундек ғализ, ўт киби саркаше.

Оти наълидин токи худиди мил,
Кириб кўк темур ичра андоқки нил.

Оти наълидинким шарар айрилиб,
Бало абридин марг ўти чоқилиб.

Фалаксайри ошуби пайваст ила,
Солиб ел димоғиға фарраст ила.

Ҳамойилдағи тиғи бежодадек,
Кўл ичра синони келиб хоодадек.

Ани разм эли шери даррон, дебон,
Отин анжуман аҳли Ҳаррон 18 дебон.

Чу майдон тариқин адо айлади,
Туруб хусравиға дуо айлади.

Тугатгач дуо, чопти Борикқа тез,
Анга доғи Борик бўлуб барқхез.

Бири-бирга майдонда чирмоштилар,
Басе бир-биридин қолиб, оштилар.

Уч уз олтмиш олти лаъбу гирих,
Ўтубким синон учи кўрмай зирих.

Ҳам охир чу Борик эди ишта чуст,
Синон бирла маркабдин они дуруст

Йироқ солди андоқки, чархи барин,
Синону қўлиға деди: «Офарин!»

Тушуб, бўйниға боғлабон полаҳанг,

Шаҳ оллиға еткурди қилмай даранг.

Скандарга фархунда бўлди бу фол
Ки, нусрат анга аввал очти жамол.

Яна шерпайкар яли хасмбанд,
Ер ўптию майдонға сурди саманд.

Тилар эрди хайжо қилурға тане
Ки, размиға от сурди пилафкане.

Далереки то разм варзиш қилиб,
Адувсиға юз маърака иш қилиб.

Темур ичра боштин-аёғи ниҳон,
Нечукким ўзи, оти доғи ниҳон.

Лақаб Шайда 19 бирла анга фош ўлуб,
Насаб бирла Ҳарронға қардош ўлуб.

Йўлин тўсти Борикнинг ошуфтаваш,
Анга сурди Борик доғи кинакаш.

Яна қўйдилар саяю кўшишга юз,
Синонларни айлаб бири-бирга туз.

Чу ёр ўлди иқболи Искандарий,
Яна топти фурсат яли Барбарий.

Ани ҳам қилиб найза бирла нигун,
Чекиб шоҳи оллиға хору забун.

Скандар фалакдин топиб кому баҳр,
Фалакка қилиб таън Доройи даҳр.

Чопиб Барбарий бўлди майдоннавард,
Мубориз тилар эрди истаб набард.

Яна гармкине солиб юзга чин,
Чопиб Барбарий қасдиға гармкин.

Етишмак ҳамону етишган замон,
Диловар қўлидин йиқилмоқ ҳамон.

Бу янглиғ тўқуз паҳлавони далер
Ки, ҳар бир эди иш чоғи нарра шер,

Бори Барбарийға асир ўлдилар,
Синон захмидин дастгир ўлдилар.

Яна ҳарбиға кимса майл этмади,
Вале Борик ўз ўрнидин кетмади.

Мубориз тилаб бор эди наъразан,
Замириға аъдонинг оташфикан.

Ғазаб солди Дороға кўп изтироб:
«Анга кимса чиксун!» деб этти шитоб.

Ҳам охир биров сурди майдонға от,
Адувға суруб солди жавлонға от.

Ҳам ул пилзўр эрди, ҳам пилтан,
Таковар анга, ўйлаким каркадан.

Палангина баргуствон отиға,
Кийиб бабр тўн халқ офотиға.

Қизил хўддин бошида нимтарг
Ки, ваҳмидин ўлуб ўлум ҳоли марг.

Ҳамул хўд давриға чирмаб қаро,
Киши кўрмамиш лолани доғ аро.

Юзи улча мумкиндур аҳмар анинг,
Маҳосин юзи узра асфар анинг.

Юзи ранги хурмо масаллик касиф,
Маҳосин намудори хурмоға лиф.

Ики кўз анга икки олмосдек,
Вале давраси қон тўла тосдек.

Ватангоҳи ақсойи Мағриб замин,
Ели эрмиш ул ерда водийнишин

Ки, бу янглиғ эрмиш алар ҳайъати,
Қўшун элча ҳар қайсининг шавкати.

Не хусравки, ул бўлса оламга шоҳ,
Чекар бўлса бир хасми сори сипоҳ.

Келур эрмиш ул қавмдин бир киши,
Ки саъб ўлса аъдодин ул шоҳ иши.

Қилур эрмиш ул шахс майдонға азм,
Намудор этар эрмиш ойини разм.

Чу бўлди адуси гирифтор анга,
Бўлур эрмиш уй сори рафтор анга.

Киши турғуза олмас эрмиш ани,
Анга тегруким манзилу маскани.

Гирифторини доғи элтур эмиш,
Буюрур эмиш хар нечук топса иш.

Чу Борикдин эл эрди хайратқа ғарқ,
Ул оҳанги кин этти андоқки барқ.

Иков бўлди майдонда пархошжўй,
Чопарлар эди чирмашиб сў-басўй.

Гаҳи бу қочиб, ул кейиндин суруб,
Ки, майдон бошиға дегин еткуруб.

Бу қайтиб анинг гоҳ подошиға,
Қовуб токи майдоннинг ул бошиға.

Гаҳи совуруб гард, этиб тобу печ
Ки, қилмай қуюндин киши фарқ ҳеч.

Чу асраб ўзин Бориқи кинпараст,
Анга Мағрибий топмайин ҳеч даст.

Вале бўлди Борик иши нурсиз
Ки, кўшиш қилиб эрди мақдурсиз.

Ўзидек тўқуз кимса олмиш эди,
Бу кирган замон илги толмиш эди.

Чу аҳволида бўлди заъф ошкор
Белидин тутуб гурди мардумшикор.

Қўнқордию ўнг илгига қилди руст,
Сўл илги била маркабин тутти чуст.

Чу топиб маҳал, сайдини сирмади,
Ёниб ўз сипоҳига ҳам кирмади.

Равон бўлди Мағриб сори азм этиб,
Ғанимни олиб, раҳнавардин йитиб.

Анга айлабон хайрат аҳли жаҳон,
Анга тегруким, бўлди кўздин ниҳон.

Кўруб Мағрибийдин бу бебоклик,
Скандарга юзланди ғамноклик.

Яна Барбарий ҳолиға ғам ебон,
«Анинг ҳоли не бўлди эркин» – дебон.

Бўлуб шодким, борди сахро сари,
Ёниб қилмади азм Доро сари.

Вале шоҳ Доро, баса шод ўлуб,

Бузуғ кўнгли ул ишдин обод ўлуб.

Буким Барбарийнинг бўлуб ғолиби,
Анинг сори келтурмади Мағрибий.

Неча шодмонликка монень эди,
Вале хасм дафъиға қонень эди.

Чу хуршид дороси этти камин,
Камингоҳ анга бўлди Мағриб замин.

Қилиб жилва ой меҳри ховар киби,
Улусни ёрутти Скандар киби.

Ёниб размгаҳдин ул ики сипоҳ,
Тушуб берк туттилар оромгоҳ.

Тутуб хандақ ики сипаҳ даврини,
Қанот, ўйлаким боргаҳ даврини.

Талоя яна чиқти ҳар соридин,
Язак тинмади ҳифз изҳоридин.

Қилиб боргоҳ ичра Доро маком,
Зарурат юзидин тилаб руду жом.

Вале қон ютуб шиша янглиғ ниҳон
Ки, тонгла не иш зоҳир этгай жаҳон?

Скандар доғи ўзга ойин топиб,
Бир Искандар онида таскин топиб.

Топиб ўнг ёнида камол аҳли ер,
Тутуб сўл қўлида қитол аҳли ер.

Тааммул била ҳар хирадпешае,
Қилиб фатҳ бобида андешае.

Таҳаввур била ҳар жаҳонпахлавон,
Тилаб нусрат ончаки тобу тавон.

Чу ўтти кеча хайлидин ики пос,
Бирор элда журъат, бирорда ҳарос.

Тилаб хилвате шоҳи яздонпараст,
Тазарруъ қила бўлди туфроққа паст.

Зафар истамакдин чу топти фароғ,
Саҳар нажми ёрутмиш эрди чароғ.

Яна тушти ошуб ики тараф,
Ики хайл ҳар ён тузатмакка саф.

Яна кўсзан тушти жунбуш аро,
Яна кўс тушти ғурунбуш аро.

Ҳамул найзаварларға тушти шитоб,
Ҳамул найзалар жисмиға печу тоб.

Ҳамул тигзанларға бўлди масоф,
Ҳамул тиглар бўлди пахлушикоф.

Ҳамул бўлди кин бенадомат яна,
Ҳамул қойим ўлди қиёмат яна.

Скандар қилиб хилват ичра ниёз
Ки, қилғай анинг чорасин чорасоз.

Чиқар вақтида қосиде етти чуст,
Ниҳони тутуб номае оғзи руст.

Анга еткуруб нома хилват аро,
Дедиким: «Ўқуб англағил можаро».

Скандар очиб, қилди наззораси,
Ҳақ айлаб эди дардининг чораси.

Ҳамоноки Дороға ики киши,
Бор эрмиш наёбат аларнинг иши.

Вале зулмидин жонларидин тўюб,
Икиси кўнгул ўлмакига қўюб.

Бериб бийм Дороки топқач зафар,
Ул икига гўр оғзин этгай мақар.

Ул ики киши ҳам яроқ айлабон,
Анинг қатлиға иттифоқ айлабон

Ки: «Чун бизга ул қилғуси биғи қатл,
Анга биз бурунроқ чекиб тиғи қатл,

Йиқоли дарахтини бунёдидин,
Қутулсун улус зулму бедодидин.

Неча зулмидин жонимиз қолмағай,
Бу навъ ўлсак армонимиз қолмағай».

Скандарга ёзгон эмишлар битик,
Бировни юборган эмишлар итик.

Қилиб номада сабт бу сўзларин,
Анга боғлағонлар эмиш ўзларин.

Ўқуди Скандар чу ул номани,
Не навъ эрканин билди ҳангомани.

Ва лекин гумон қилди макру фириб,
Дам урмай ўз-ўзига берди шикиб.

Дедиким: «Мунга ҳеч янглиғ жавоб,
Демакда эмас эрди ройи савоб

Ки, ёлғон эса демаган яхшироқ,
Чин эрса бу бор анда етмак йироқ».

Таваккал қилиб рокиб ўлди равон,
Адув кинига роғиб ўлди равон.

Тузалди яна ики ёндин ясол,
Яна ошкор ўлди расми жидол.

Бурунроқки майдонға киргай биров,
Ики қотил этган киби сўз гаров,

Етиб шоҳ Доро ики ёнидин,
Қилич лаългун қилдилар конидин.

Бири суғлубон гурдагоҳиға тиғ,
Тўқуб ерга қонин анинг бедариғ.

Яна бир доғи тиғ уруб бошиға,
Қилиб зулм анинг зулми подошиға.

Ебон захм ул навъ дорои тахт,
Йиқилди анингдекки олий дарахт.

Тушуб ер уза шоҳи Баҳманнажод,
Ўчуб машъали дудаи Кайкубод.

Қазодин бу навъ иш чу пайдо бўлуб,
Боши узра элдин алоло бўлуб.

Сипоҳида пайдо бўлуб кўзғалиш,
Сипаҳ кўзғалур, шаҳға чун тушти иш.

Скандар тариқи киёсат била,
Қилиб фаҳм ул ишни фаросат била.

Таанни била азм этиб ул тараф
Ки, бўлмай паришон сипоҳиға саф.

Етишти чу ул хайлнинг қошиға
Ки, жамъ эрдилар шоҳнинг бошиға.

Скандар етишгач қўюб ерга бош,

Анга қилдилар шоҳ ҳолини фош.

Скандар тушуб келди Доро сари,
Иши тушти рифку мадоро сари.

Кўрарким, ётур жисми қон ичра ғарқ,
Топилмай анинг бирла қон ичра фарқ.

Боши узра ўлтурди гирён бўлуб,
Анинг ҳолиға кўнгли вайрон бўлуб.

Олиб қўйди ўз қўйниға бошини,
Узориға ҳар ён тўкуб ёшини.

Чу беҳуш уза септи андоқ гулоб,
Очилди анга наргиси нимҳоб.

Боши узра ким эрканин қилди фаҳм,
Такаллумга тил очти бебийму ваҳм.

Деди: «Марҳабо, эй шаҳи навжавон,
Жаҳон узра ҳам шоҳу ҳам паҳлавон.

Атодин ўғул бўлмағон сен киби,
Адув узрини қўлмағон сен киби.

Нечаким хилофингда қилдим ғулу,
Вале кўп қилур эрдим ул орзу

Ки, сендек кишиким жаҳон фардисен,
Салотинда Доро ҳамовардисен.

Халойикқа йўқ ҳеч ишинг нисбати,
Жаҳон ичра сен Тенгрининг қудрати.

Замоне кўзум тушса рухсоринга,
Қулоғ мустамиё бўлса гуфторинга.

Манга берди худ Ҳайи Доно мурод,
Ажал айлаган чоғ вале номурод.

Етишти неким қилди Доро умид,
Вале ўздин ўлғон замон ноумид.

Бўлубсен ажаб вақт меҳмон манга
Ки, йўқтур нисоринг бажуз жон манга.

Бу соат нетиб мезбонлиқ қилай,
Қабул айласанг жонфишонлиқ қилай!

Енгилдим, нетиб бўлғамен мизбон
Ки, худ бир нафас мен санга меҳмон!

Бу соатки бошимға қўйдунг қадам,
Не эркин хаёлинг, дегил они ҳам.

Агар ёрлиғдур шиоринг сенинг,
Ики даҳр аро Тенгри ёринг сенинг.

Ва гар қатл учун келмишанг қошима,
Кесай деб қадам қўймишанг бошима.

Мурувват қилиб кесмагил бир замон,
Ики-уч сўз айтурча бергил амон!»

Скандар қилиб ул такаллумни гўш,
Чекиб мотамийлар масаллик хурўш.

Яқо йиртибон, тожини тошлабон,
Деди зор йиғлай бу сўз бошлабон

Ки: «Бўлсун тирик ети кишвар шаҳи,
Жаҳон бўлмасун бир дам андин тихи.

Анга мен камина парастандамен,
Парастандалиғ ичра шармандамен.

Ўзумга керак қуллуғин чоғлабон,
Анинг боргоҳида бел боғлабон,

Адувдин мубарро қилиб маъманин,
Жаҳондин чиқорсам эди душманин.

Тилим бормас айтурға бу сўзки, шох
Хирож истаб ўлди манга кинахоҳ.

Кўруб шаҳни бу навъ беилтифот,
Юзумга менинг келди мунча уёт.

Сипаҳ чектиму зоҳир эттим хилоф,
Аён айладим ўтрусида масоф.

Ва лекин бу ишдин хабардор эмон,
Қилур эл била соҳибасрор эмон.

Манга етти бир нома ҳам бу замон,
Ўқуб ташладим бўйла қилмай гумон.

Кетурганга гарчи сазо бермадим,
Ва лекин бу ишга ризо бермадим.

Бу дамким аён бўлди бу можаро,
Ёруқ олам ўлмиш кўзумга қаро.

Жаҳондорким Ҳақ анинг ёвари,
Керак бўлса албатта бу бовари

Ки, розидур Искандар ўлмакка бот,
Бўлуб шаҳға минг йил замони ҳаёт.

Буким шаҳ деди: «Бор ики-уч сўзум»,
Анинг йўлида мунтазирдур кўзум.

Мени ул муродингға ҳамроз қил,
Буюрмоғи бирла сарафроз қил».

Чу топти Скандардин ул навъ баҳр,
Дуолар қилиб, деди доройи даҳр

Ким: «Ул уч сўзум — уч васиятдурур
Ки, изҳори кўнглумга ниятдурур.

Бириси буким, ул ики кинахоҳ
Ки, қатлимға қўл сундилар бегуноҳ,

Алар қатлин ойини дод этгасен,
Бу иш бирла руҳумни шод этгасен.

Йўқ андин манга гарчи дафъи газанд,
Ва лекин санга бордурур судманд.

Яна қавму хайлимға қилма инод
Ки, дерлар аларни Каёнийнажод.

Билурмен аларда йўқ андоқ киши
Ки, келгай қўлидин адоват иши.

Карам айласанг, борча хайлингдурур,
Қилурлар не хизматки майлингдурур.

Ҳабо айлама хонадони қадим
Ки, йўқтур алардин санга ҳеч бим.

Яна Равшанакким, 20 қизимдур менинг,
Букундин нари менсизимдур менинг.

Каёний салотин нишони анга,
Барозанда тожи Каёний анга.

Келиб салтанат баҳридин дурри пок,
Шараф авжидин ахтари тобнок.

Бисотингни ул шамъ бирла ёрут,
Анинг шуғлидин хотирингни овут.

Кивур меҳр бирла шабистонинга,

Қилиб ақд, ўлтурт ани ёнинга.

Ерур ул бузуғ мазраим хўшаси
Манга пора бўлгон жигаргўшаси.

Ҳаримимда сен доғи фарзанд бўл,
Ҳамул хаста бағримга пайванд бўл.

Ким ул доғи сендин топиб тўшае,
Санга ҳосил этса жигаргўшае.

Атодин Скандарниҳод ўлғай ул,
Анодин Каёнийнажод ўлғай ул

Ки, чун бел адолатқа чуст айлағай,
Икимизга нисбат дуруст айлағай.

Қабул айлаб, эт хаста кўнглумни шод
Ки, эмди қилур вақт эрур хайрбод!»

Скандар тўкуб ашку тортиб нафир,
Деди: «К-ей шаҳаншоҳи гардунсарир!

Итоат йўлинда нузул айладим,
Неким ҳукм қилдинг, қабул айладим.

Умид улки тавфиқ бергай Илоҳ
Ки, руҳунгга қилғай мени узрхоҳ!»

Ешитган чу мундоқ қабул этти сўз,
Дегон чун эшитти бу сўз, юмди кўз.

Ажал шоми тонг йўқ агар бўлса фош
Ки, Баҳман кунига уёқти куёш.

Адам бўлди қонуни Лухросбий,
Нигун бўлди ойини Гуштосбий.

Бўлуб тийра Кайхусрав ойин чароғ,
Сиёвуш ўти бағрига қўйди доғ.

Унут бўлди Ковус ёди доғи,
Бал овозаи Кайкубоди доғи.

Манучеҳр руҳиға тушти жазаъ,
Фаридун равониға етти фазаъ.

Чу Дорони даҳр этти жондин сутух,
Скандар жаҳондори Дорошукух.

Солиб маҳди шоҳона ичра танин,
Каёний маҳофа қилиб масканин.

Жудо айлади разм майдонидин,
Ариғ айлаб ул гард ила қонидин.

Топиб равзасон дашти мийнусиришт,
Олиб сабзасидин насими бихишт.

Тушуртуб ҳамул сабза узра си пох,
Фалак сабзасидин ўтуб боргоҳ.

Ҳамул боргоҳ ичра тушган замон,
Қилиб қатлдин элга ҳукми амон.

Кетур соқий, ул майки, жоне топай,
Ғам ичра ўлардин амоне топай!

Ки, гар давр оғу берди Дороға бот,
Скандарга ҳам бермас оби ҳаёт²¹.

Муғанний, бугун нағмаи чанг туз,
Вале навҳа соз айлаб оҳанг туз

Ки, дардимға тортиб фиғон йиғлайин,
Даме ўйлаким шиша қон йиғлайин!

Навоий, жаҳонға вафо йўқтурур,
Анинг даъбу расми жафо-ўқдурур.

Вафо айлаб онинг вафосин унут,
Наво истасанг, бенаволиғни тут!

XXVIII

Зобитаи русуми шоҳийдаким, корхонаи Илоҳийдин намудордурур, анингдекки, ул боргоҳда хоҳ малоик хайли, хоҳ русул маъшари, хоҳ авлиё гуруҳи, хоҳ сойири нос жамоати алоқадри маротибихим ҳар бири ўз ерида мураттабдур, бу коргоҳда ҳам ҳамул дастур била бўлса яхшироқ сурат, балки заруратдурур

Керак қилса, улким тилар шоҳлиқ,
Сипаҳ борча ҳолидин огоҳлиқ.

Яқин билса тузганда пироясин,
Риоят чоғи ҳар киши поясин. 1

Улуққа улуқча ато айласа –
Кичикка кичикча сахо айласа.

Ким этса васатлиқ йўлинда зухур,
Анга тузса ойини «хайрил-умур».2

Не тутса улуғни қошида кичик,
Не қилса кичикни улуғ чарғалик.

Бу қонун била бўлса ойин анга,
Тоғиб кишвару мулк тазйин анга.

Ишида кўруб фаррух анжомини,
Олур салтанат амридин комини.

Не шаҳким, анга мундоқ эрмас тузук,
Тузуклук нечук келгай андин, нечук.

Анингдекки тифл истабон инбисот,
Чу шатранж ўйнарға ёйса бисот.

Не ўйнорини билса, не термагин,
Не олмоғини билса, не бермагин.

Олиб қўйса байдақни шаҳ ёнида,
Яна пил қўйса рух айвонида.

Бу ойин била берса ҳар бирга ер,
Ўзунг де, хирад аҳли они не дерғ

Бу ўюни анинг нечаким чекса кеч,
Ерур ҳеч, балким эмас доғи ҳеч.

Ерур ит сафолиға қўймоқ самон
Ҳамону, сўнгак отқа солмоқ ҳамон.

Бўрига киши туъма қилса қўзи,
Ўзига бало ҳосил айлар ўзи.

Қориндин деса шер топсун наво,
Бу ишни доғи ақл кўрмас раво.

Ким истар қорин бирла арслонни тўк,
Ёрар топса фуруат анинг қорнин-ўк.

Муносиб эмас тоз бошиға тож,
Тумоға нутуқчиға не эҳтиёж.

Не сунғурғаким тезпарвоздур,
Мурассаъ тумоға ҳануз оздур.

Ешак оллида заъфарон хўб эмас
Ки, нодонға зарбафт марғуб эмас.

Йилонни киши тутса саркўфта,
Балодин қилур ўз йўлин рўфта.

Ва гар берса ўз жайби ичра маҳал,
Ўзи қатлиғадур таноби ажал.

Йилон жайб аро солмоқ этма ҳавас
Ким, охир йилондур бу, тасбиҳ эмас.

Ешик ит еридур, гар олсун бўри,
Мушукка мақом ўлди уйнинг тўри.

Гар ул дашт сайдини айлар фиғор,
Ва лекин бу уй сайдин айлар шикор.

Не имконки саъй айламактин киши,
Алар айлагай бир-бирининг иши.

Анга ўз ерида керактур хуриш,
Мунга доғи ўз ўрнида парвариш.

Киши яхши бокса зарурат чоғи,
Керакликдурур бу доғи, ул доғи.

Яна бир доғи турфа суратдурур
Ки, шаҳ билмак они заруратдурур.

Буким, тутса ҳар кимса таврини пос,
Фаросат била бўлса жавҳаршунос.

Кўруб лаъл, ахгар гумон қилмаса,
Ҳам ахгарни гавҳар гумон қилмаса.

Жудо қилса хармуҳра ферузадин,
Бутун чини ўлса синук кўзадин³.

Ерур лек бу ишта душворлик
Ки, бор даҳр эли бир намудорлик.

Кўрунур бори одами одами,
Мушобих нечукким сипеҳр анжуми.

Бу бирга нухусат иродатдурур,
Яна бирга нури саодатдурур.

Киши бўлса ҳам, филмасал, тавъамон.
Бўла олур ул яхшию бу ямон.

Китобатда бирдекдур алфу алиф,
Ҳисоб ичрадурлар базе мухталиф⁴.

Биёбонда ўлуб қуруғон кашаф,
Ерур ҳайъат ичра нечукким садаф.

Эрур лек бу бирда дурри ятим,
Яна бирда бир неча азми рамим⁵.

Эрур нахлдек шамъу муз шушаси,

Мунунг ўт, анинг сувдурур хўшаси.

Ушоқ қанд ун-тузга монанд эрур,
Ва лекин бири туз, бири қанд эрур.

Хумо доғи бор, ўйлаким каркасе,
Вале бор арода тафовут басе.

Вале шахға нури фаросат керак,
Шуносолиғ ичра киёсат керак

Ки, кимсондин олтунни фарқ айлагай,
Қизил тобадин кунни фарқ айлагай.

Ва гар бу басиратдин ўлса йирок,
Ўкуш имтиҳон қилғони яхшироқ.

Ва гар илгига тушти донишвар эл,
Фунун ичра оройиши кишвар эл.

Керактур алар бирла навъи маош
Ки, хотирлари топмағай кўп хорош.

Йўқ улким карам кўргаю бас киром,
Керак рози андин хавосу авом.

Агар шохдин халқи хурсанд эмас,
Адув қасди қилса хирадманд эмас.

Не душманғадур тиғ чекмак фани
Ким, ўз хайлидур сарбасар душмани.

Зафар, ўйла шахдин канор айлагай
Ки, хайлини душманға ёр айлагай.

Агар йиллар элдин мадоро бўлур,
Зарурат чоғи ошкоро бўлур.

XXIX

Султон Абу Саид Кўрагон наввара марқадаҳу хикоятиким, ройи уқдакушойи била кўп мамлакат олди ва тиғи умрфарсойи била кўп элга ошуб солди ва лекин сипоҳи рози эмас эркандин иш вақти борча кўзғолди ва ўзи аъдо аро махлакага қолди, балки хасм ул сарафрознинг тиғи кин била бўйнин чолди

Шаҳеким¹ иши хурдадонлиғ эди,
Лақаб отиға Кўрагонлиғ эди.

Хуросон била Мовароуннаҳр анинг,
Булардин доғи бошқа кўп шахр анинг.

Олиб мулки Хоразму Кирмонғача,
Яна Кошғардин Сипоҳонғача.

Бўлуб Зобулситону Кобулситон,
Баҳори мурутидин гулситон.

Олиб даҳр аро беадад мулку шахр,
Бўлуб салтанат ичра дорои даҳр.

Солиб донишу пухта тадбирлик,
Бошиға ҳавои жаҳонгирлик.

Каронсиз сипоҳиға берди ҳужум,
Юруб қилғали фатҳ Табризу Рум.

Ҳунар кўп бериб олимул-ғайб анга,
Вале бор эди бир ажаб айб анга

Ки, маҳзан йиғорға солиб майлини,
Тутар эрди танқис ила хайлини.

Ул андешадин кўнгли хурсанд эди,
Сипаҳ шоҳдин норизоманд эди.

Чу чекти сипаҳ ул навоҳийға шоҳ,
Навоҳий шаҳи доғи йиғди сипоҳ.

Мамоликка юзланмасун деб халал,
Чиқиб ўтру изҳор қилди жадал.

Қотиғлаштилар ишда ҳаддин фузун,
Адоватнинг айёми чекти узун.

Чу шаҳдин сипоҳ эрди озорлиқ
Замонеки юзланди душворлиқ.

Бузуб ҳар тарафтин сипаҳ шоҳни,
Анга айлабон чийра бадҳоҳни.

Йўқ улким қочиб, шаҳға бедод этиб
Ки, бориб адувсиға имдод этиб.

Анингдекки дорои гардунсарир
Адув илгига бўлди зору асир.

Фалак чунки бемехрлик қилди фош,
Ғуруб этти ул навъ равшан қуёш.

Аодиси қасд айлабон жониға,
Қилич лаългун қилдилар қониға.

Не шаҳдинки атбои хушнуд эмас,

Пушаймонлиғи иш чоғи суд эмас.

Сипахдин жудо шоҳ эрур бир киши,
Не бўлғусидур бир кишининг иши.

Қурур чун гулситондин айрилди гул,
Ки бир луқма этдур бадансиз кўнгул.

Анингдекки хушдур сипах бирла шоҳ,
Ҳам андоқдурур шоҳ бирла сипоҳ.

Шаҳу хайл маъшуқу ошиқ керак,
Не ишким қилурлар мувофиқ керак.

Жаҳон олмоқ осон саруқор эмас:
Вале иттифоқ ўлса душвор эмас.

XXX

ҲИКМАТ

Искандарнинг Арастудин саволи ул бобдаким, соҳиброй тааққул била иш бикри юзидин
ниқоб очқондин сўнгра нега висолидин ком топмас ва анинг жавоби

Яна қатла дорои гардуншуқух,
Деди: «Кей ҳақими Филотуншуқух!»¹

Кишида не феълеки мавжуд эрур
Ки, андин зиёнбуд ё суд эрур.

Чу феълиға боқса тааққул била,
Натijasин англам тааммул била.

Билурким тамаъ айлар элни залил,
Қаноатқа иззу шарафдур далил.

Эрур шоҳ ишига доғи бу қиёс
Ки, чун бўлди беҳбудига раҳшунос

Ки, мақсад топар эл ризоси била,
Турар кўп халойиқ дуоси била.

Тилар воқиян ишда ўз судини,
Қилур орзу кому беҳбудини.

Недин бас қилиб тарки ройи савоб,
Қилур нохуш афъолни иртиқоб

Ки, андин етиб шавқатиға шикаст,
Бўлур зердастиға ул зердаст?»

Деди кордон фикрин айлаб амик
«Ки, бу сўз аро нуктаедур дакик.

Кишиким билик баҳриға топти ғавр,
Бу сўзнинг жавобин деди неча тавр:

Бир улким, киши ақлин этса ҳакам,
Салоҳу фасодин топар бешу кам.

Салоҳин анинг табъи айлар писанд,
Билур қилса бўлғусидур судманд.

Вале қилмоғи нафсиға шоқ эрур,
Сухулат сари нафс муштоқ эрур².

Қачон нафс ўз комин этти ҳаво,
Қилур элни кўп нафъдин бенаво.

Яна кимса ҳар ишга мажбул эрур,
Жибиллий хисолиға машғул эрур³.

Топиб иш салоҳин ёмондур демас,
Анга лек биттабъ марғуб эмас.

Тилар қилмоғиға ўзин бахтиёр,
Ерур лек қилмасда беихтиёр.

Яна бир қилиб фикри ахтарпараст,
Кавокибга қилди ани борбаст

Ки, гар ёр эрур ахтари толеъи,
Қилур, ўйла ишким эрур нофеъи.

Китобатки шуғледурур бас нафис,
Биров истаса ўзни мушафнавис.

Агар толеъида юз иқбол эрур,
Аторид⁴ вале анда бадҳол эрур.

Китобатқа саъй этса то жони бор,
Қаламзан бўлурнинг не имкони бор?

Бу уч сўзга бу навъ бўлди насақ,
Вале улча дерлар будур аҳли Ҳақ

Ки, гар аҳли масжид эрур, гар куништ,
Неким топти қисмат куни сарнавишт,

Неча айласа фикру тадбир анга,
Йўқ имкони қилмоққа тағйир анга.

Қаю ройким топти они савоб,

Бўла олмади шуғлиға комёб.

Жиҳат будур, улким тилар важҳи рост
Ки, йўқ эрмиш ул ишда Тенгрига хост,

Гар иш фикрини топти тадбир ила,
Бу тадбири туз келди тақдир ила.

Ҳам эрмас анинг рою тадбиридин
Ки, ул ҳам эрур Тенгри тақдиридин.

Ҳамул хайлким аҳли таҳқиқ эрур,
Бу иш ул эл оллинда тавфиқ эрур.

Муваффиқ букун сенсен, эй покзод
Ки, хар кун бу тавфиқинг ўлсун зиёд!»

Ҳаким ўлди бу навъ чун нуктасанж,
Насиб ўлди ул нуктадин шахға ганж.

Ҳамуш ўлди жонини равшан қилиб,
Бу сўз бирла кўнглини махзан қилиб.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти